https://doi.org/10.22364/lviz.125.06
pp. 123–156

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

JĒKABA STRAZDIŅA JAUNPIEBALGAS ETNOGRĀFISKIE ZĪMĒJUMI UN DAINAS ZEMZARES APCERĒJUMS PAR PIEBALGAS AMATNIECĪBU: LATVIJAS ETNOGRĀFIJAS EPIZODE PĒC OTRĀ PASAULES KARA*

Jānis Kalnačs
0009-0006-3241-041X

Jēkaba Strazdiņa 1947. gadā radītie etnogrāfiskie zīmējumi Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē pamudināja noskaidrot to rašanos. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūta (1946–1951) etnogrāfijas grupas vadītājas Dainas Zemzares fondā Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā tiek glabātas gan ziņas par šiem zīmējumiem, gan plašs materiāls par Piebalgas etnogrāfiskajām ekspedīcijām pēc Otrā pasaules kara. Diezgan droši, ka Jaunpiebalgā dzimušā, padomju varas 1949. gadā notiesātā Strazdiņa sēpijas zīmējumi bija paredzēti Zemzares pētījumam par Piebalgas amatniecību. Sākumā tas bija iecerēts kā raksts etnogrāfisko rakstu krājumam, bet vēlāk monogrāfija par Piebalgu. Epizode skaudri raksturo humanitāro zinātņu stāvokli padomju okupētajā Latvijā pirmajos gados pēc Otrā pasaules kara.

Atslēgas vārdi: Daina Zemzare, Jēkabs Strazdiņš, etnogrāfiskie zīmējumi, LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūts, Piebalgas amatniecība, zinātnes vēsture

* Raksta autors izsaka pateicību par tēmas ierosinājumu un sadarbību vēsturniecēm Dr. hist. Ilzei Boldānei-Zeļenkai un Dr. hist. Anetei Karlsonei. Raksts sagatavots, īstenojot projektu "Etnogrāfs, sabiedrība, māksla: etnoloģijas un mākslas simbioze un padomju koloniālisma diskurss Latvijā", projekta Nr. lzp-2023/1-0052 / The article was prepared, implementing the project "Ethnographer, Society and Art: Symbiosis of Ethnology and Art and Discourse of the Soviet Colonialism in Latvia", No. lzp-2023/1-0052.

Ievads

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē (EMK) atrodas septiņi jaunpiebaldzēna, mākslinieka Jēkaba Strazdiņa (1905–1958) gandrīz pirms astoņiem gadu desmitiem radīti sēpijas zīmējumi. Piecos darbos attēlotas tematiski saistītas raženu priekšmetu grupas, ko varētu dēvēt par Jaunpiebalgas "klusajām dabām" (1. att.). Tos papildina siena glabāšanas veidu attēlojums un Piebalgas zemnieks, kas pilsētniekam tirgus laukumā pārdod auduma baķi. Zīmējuma mazliet kāpinātā izteiksme atgādina Eduarda Brencēna (1885–1929) pazīstamāko veikumu – ilustrācijas Reiņa (1839–1920) un Matīsa (1848–1926) Kaudzīšu romānam "Mērnieku laiki".[1] To nonākšana krātuvē ir neskaidra. Šos zīmējumus EMK kolekcijā papildina vēl divi Strazdiņam ierasti paliela formāta zīmējumi – "Līdumā" (1942) un "Piebalgas ģimene" (1948).

1. att. Jēkabs Strazdiņš. Alus trauki. Papīrs, sēpija. 1947. 31,6 × 44,3 cm. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve. Foto: Jānis Kalnačs.

Fig. 1. Jēkabs Strazdiņš. Beer vessels. Sepia on paper. 1947. 31.6 × 44.3 cm. Repository of Ethnographic Materials, Institute of Latvian History, Faculty of Humanities, University of Latvia. Photo: Jānis Kalnačs.

1 Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas 1913. gada izdevums.

Pirms apmēram desmit gadiem, rakstot monogrāfiju par smagnēji saspriegto zemnieku tēlotāju ar traģisku likteni padomju varas gados, es apzināju Strazdiņa darbus Latvijas muzejos, bibliotēkās un privātajās kolekcijās.[2]

EMK turklāt ir astoņu līdzīgu Strazdiņa zīmējumu foto negatīvi, veidojot nelielu, nepilnīgi saglabātu viņa darbu kolekciju. Vairākiem attēliem norādīts to radīšanas laiks – 1947. gads, kas jaušams arī dažu zudušo zīmējumu nekvalitatīvajos negatīvos. Iespējams, kāda zīmējuma parakstu un datējumu aizsedz paspartū. Strazdiņa darbi ir nobeigtāki un izvērstāki par ierastiem etnogrāfisko ekspedīciju priekšmetu zīmējumiem, un, iespējams, tie ierāmēti, gatavojoties kādai izstādei.

Uzsākot Strazdiņa zīmējumu izcelsmes meklēšanu, lieti noderēja gan etnogrāfes Anetes Karlsones norāde par mākslinieka līdzdalību Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas (ZA) Vēstures un materiālās kultūras institūta etnogrāfiskajā ekspedīcijā Jaunpiebalgā 1946. gadā,[3] gan vēsturnieces Ilzes Boldānes-Zeļenkas ieteikums pievērsties Dainas Zemzares (1911–1971) fondam Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā.[4] Pārlūkojot valodnieces un etnogrāfes plašo fondu, tika atrasti Jēkaba Strazdiņa 16 zīmējumu kompozīciju meti un apraksti, kas tapuši 1948. gada 10. martā[5] (2. att.). Tie liecina, ka zīmējumos dokumentēti priekšmeti no vairākām Jaunpiebalgas zemnieku mājām – Ormaņiem, Vecvanagiem, Ķiguņiem, Ķīšiem, Viļķēniem, Melbāržiem,[6] Murdēniem, kā arī mākslinieka dzimtajiem Strazdiem. Ciklu noslēdza zīmējums "Augstāru saiešanas nama durvju apkalumi", kas nav nonācis EMK, kur nav arī tā attēla foto negatīva.

Mākslinieks, lietodams apvidvārdus, raksturodams izmantošanu un nereti norādīdams darinātājus vai lietotājus, apraksta dažāda izmēra piestas ("Kaņepes iecienīts piebaldzēnu ēdiens"), šķēru kokus ("Šķērošanas veidi Jaunpiebalgā divējādi: šķēro uz sienā sadzītām tapām un uz īpašiem šķēru kokiem"), tauku piestu ("Aitu un cūku taukus rudeņos parasti (nekausēja), bet sagrūda īpašā piestā ar stampu un glabāšanai salika pūšļos"), alus traukus ("Miežu alu piebaldzēni dara uz svētkiem, godiem, talkiem un t. t."), piedarba ("Vasarāju piedarbā kuļ spriguļiem, kā arī bluķē"), galdnieka ("Priekšā slībenķis, uz kura ar slīmastu drāž kokiem stīpas, riteņiem spieķus") un maizes cepamos rīkus ("Piebaldzēnu mulda ir vienkocis 180–220 cm garumā"), loku un slieču liektavas ("Pie Strazdu mājas

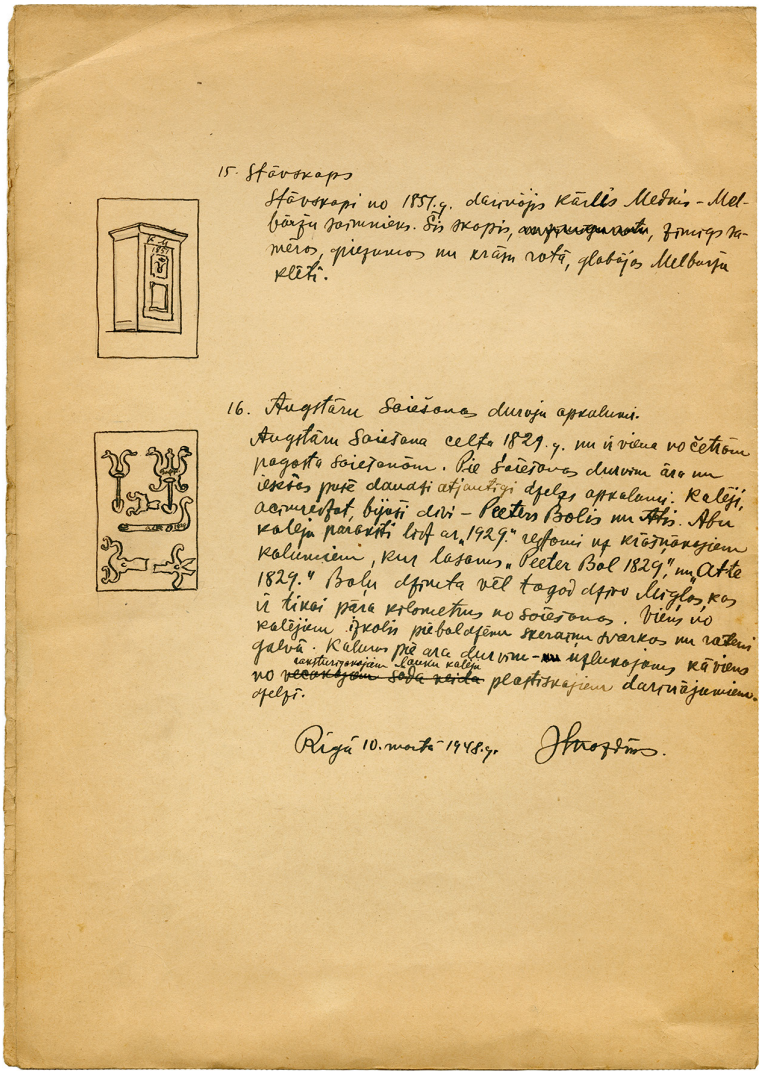
2 Ja zinātu par zīmējumiem EMK, kādu no mākslinieka pēckara etnogrāfiskajiem zīmējumiem būtu iekļāvis monogrāfijā "Jēkabs Strazdiņš" (2020).

3 Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA-LVA), 2371–1– 4.

4 Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto rokrakstu un grāmatu krājums (turpmāk – LNB RXA), 143.

5 Jēkabs Strazdiņš. Jaunpiebalga. Zīmējumu apraksti, 10.03.1948. LNB RXA143–53, 183.–184a. lp.

6 Tiek lietota arī mājvārda paralēlforma Melnbārži.

15. Stāvkrops

Stāvkropi no 1857.g. darinājis Kārlis Medņis - Melbārzu Jaunmuiža. Šis krops, [illegible], [illegible] kameros, piezīmes un krāsu rotā, glabājas Melbuža klētī.

16. Augstāku Saiešanas dunoju apskatums.

Augstāku Saiešanas celto 1829.g. un vienu no četrām pagasta saiešanām. Pie Saiešanas dunoju ārā un iekšās puse daudzi atjaunotāji dzelgas apskatuši. Kalējs, acumērķat, bijāti dzīvi – Peeters Bolis un [illegible]. Abu kalēja paroksti lasāmi ar „1929." reģionā uz krāšņākajiem kalumiem, kur lasāms „Peeter Bol 1829." un „Akte 1829." Bolu dzimta vēl šogad dzīvo Mežgļos, ko ir tikai pāris kilometrus no Saiešanas. Viens no kalējiem ļoti pievilcīgi skrejošu dzeloņu un raibu galvā. Kalums pēc arc. dunoju – [illegible] no [illegible] [illegible] plastiskajiem darinājumiem dzelzī.

Rīgā 10. marta 1948.g. J. Strazdiņš.

2. att. Jēkabs Strazdiņš. Jaunpiebalgas zīmējumu apraksts. Fragments. 1948. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums. LNB RXA143–53, 184. lp. o. p.

Fig. 2. Jēkabs Strazdiņš. Description of Jaunpiebalga drawings. Fragment. 1948. Collection of Rare Books and Manuscripts, National Library of Latvia. LNB RXA143–53, f. 184 verso.

mazmājiņā, ko sauca par Jaunomāju, dzīvoja Pēteris Strazdiņš († ap 1928. g.). [...] Savā liektavā viņš ik vasaras lieca simtiem gobas, oša un kārkla lokus un pārdeva tos apkārtējos tirgos"), bišu kokus ("Lielu bitenieku pagastā bija maz. Viens no tādiem Viļķēnu māju saimnieks Bērziņš († ap 1939. g.) apkopa laikam ap 15–20 tropus"), darbības – siena glabāšanu ("Sienu vasarā piebaldzēni necenšas

vest mājā, bet liek šķūņos, braģos un kaudzēs, kas ir pļavā."), mēbeles – gulskapi ("Piebaldzēniem stāv gan ustabā, gan klētē. Senāk iekšā liktas drēbes; tagad ber labību vai miltus."), stāvskapi ("no Melbāržiem – viens no raksturīgākajiem piebaldzēnu krāsu skapiem; stāvskapi no 1851. g. darinājis Kārlis Mednis – Melbāržu saimnieks") un šūpuļus ("Piebaldzēni šūpoti ar līkstēm un atsperēm").[7]

"Augstāru saiešanas nama durvju apkalumos" uzzīmēti seši elementi, ko papildina apraksts: "Pie saiešanas durvīm ārā un iekšas pusē daudzi atjautīgi dzelzs apkalumi. Kalēji, acīmredzot, bijuši divi – Peeters Bolis un Atis. Abu kalēju paraksti līdz ar "1929" [Strazdiņš pārrakstījies, jābūt – 1829; J. K.] redzami uz krāšņākajiem kalumiem. [...] Viens no kalējiem izkalis piebaldzēnu skeraiņu svārkos un rateni galvā. Kalums pie āra durvīm uzlūkojams kā viens no raksturīgākajiem lauku kalēju plastiskajiem darinājumiem dzelzī."[8] Pārsteidz, ka izteiksmīgā cilvēka figūra nav iekļauta starp metālkalumiem.

Savukārt zīmējums "Piebaldzēni Tērbatā", kas radīts pēc Jāņa Mīļā stāstījuma, ar Sv. Jāņa baznīcas viduslaicīgi smagnējo torni dziļumā, atgādina par Piebalgas audēju tālajiem tirdzniecības ceļiem: "Pagājušā gadsimta otrajā pusē piebaldzēni brauca uz Tērbatu, Rēveli, Helzinkiem, Pēterburgu, Varšavu un c. pilsētām. Viens no čaklākajiem bija Zeikaru saimnieks Jānis Mīļais († 1947, pāri 90 gadiem). Viņš sācis braukt 16 gadu vecumā un braucis 40 gadus. Mīļais kopā ar citiem piebaldzēniem vislabprātāk apciemojuši Tērbatu. 1885. gadā Mīļais ar četriem, pieciem piebaldzēniem Tērbatā nofotografējušies."[9]

Trīs Strazdiņa zīmējumi ar nosaukumiem, kas nedaudz atšķiras no mākslinieka dotajiem, diviem raksturojot priekšmetu izplatības vietu ("Piesta ar piestalām", "Maizes cepšanas rīki un piederumi Piebalgas apkārtnē", "Alus gatavošanai nepieciešamie trauki un rīki Piebalgas apkārtnē"), kā ilustrācijas izmantoti etnogrāfes Annas Krastiņas (1919–2006) rakstā "Zemnieku uzturs Vidzemē. 19. gs. otrā puse – 20. gs.", kas publicēts rakstu krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" 5. sējumā (1963).[10] Zīmējumu plašos aprakstus pabeidz norāde, ka tie ņemti "no mākslinieka J. Strazdiņa materiāliem", to radīšanas gadu gan nenorādot.

Zemzares fondā atrodas mape ar mazliet neprecīzu mājvārdu tās nosaukumā "Jaunpiebalgas pagasta Austaru [pareizi jābūt: Augstāru; J. K.] Saiešanas kambara durvju apkalumi".[11] Mapē atrodas četri, iespējams, 1947. gada[12] eņģu un durvju

7 Tiek lietota arī mājvārda paralēlforma Melnbārži.
8 LNB RXA143–53, 184. lp. o. p.
9 Ibidem, 184. lp.
10 Krastiņa 1963, 229–246.
11 LNB RXA143–7.
12 Gads varētu būt vēlāk pierakstīts.

"klibeķa" nospiedumi[13] un to attēlojumi diezgan veiklos tušas zīmējumos bez datējuma un paraksta.[14] Durvju krampja paceļamā, ko noslēdz gaiļa galvas atveidojums, nospiedumā līdzās kalēja vārdam redzams gadskaitlis "1829 g atte", bet tekstā uz lapas gadskaitlis – 1929. Ar to var izskaidrot Strazdiņa, kurš zīmējumus droši vien darināja no nospiedumiem, kļūdu metālkalumu aprakstā.

Var rasties jautājums, kādēļ ne Strazdiņa etnogrāfisko zīmējumu apraksti, ne Augstāru saiešanas nama zīmējumi un nospiedumi neatrodas Latvijas vēstures institūta EMK. Vienkāršākā atbilde – Zemzare, kuru 1951. gadā, reorganizējot ZA Vēstures un materiālās kultūras institūtu, atlaida, piezīmes un uzmetumus paņēma līdzi, iespējams, domājot par iesāktā darba turpinājumu.

Etnogrāfijas aizsākumi Vēstures un materiālās kultūras institūtā

1946. gada jūlijā Latvijas Valsts universitāte (LVU), izpildot PSRS Ministru padomes tā gada 20. jūnija rīkojumu Nr. 51, Latvijas vēstures institūtu nodeva LPSR ZA, to pārdēvējot par Vēstures un materiālās kultūras institūtu[15] (VMKI) ar padomju ideoloģijai ierasto materiālā komponenta uzsvērumu nosaukumā.

Daina Zemzare, pēc izglītības baltu filoloģe, kā pirmā etnogrāfe VMKI sāka strādāt 1946. gada 15. augustā[16] (3. att.). Materiālās kultūras sektors, kuru vadīja Teodors Zeids (1912–1994), īsti darbu uzsāka nākamajā gadā, kad tajā darbojās vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Daina Zemzare un Elvīra Šnore (1905–1996) un jaunākais zinātniskais līdzstrādnieks Ādolfs Stubavs (1913–1986), kuri attiecīgi pārstāvēja etnogrāfijas, arheoloģijas un pieminekļu aizsardzības nozares.[17] Tika nokomplektēti etnogrāfijas nozares darbinieki – jaunākās zinātniskās līdzstrādnieces Zelma Birzniece (1904–1983) un Anna Ruņģe, vēlāk Zariņa (1921–2015), kā arī laborants Romualds Zarembo (1925–2023).[18]

13 LNB RXA143–7, 1.–4. lp.

14 Ibidem, 5.–8. lp.

15 ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta (turpmāk: VMKI) direktora vietnieka Marģera Stepermaņa vēstule LVU rektorātam, 15.08.1946. LNA-LVA, 2371–1–4, 5. lp. o. p.

16 VMKI Etnogrāfijas nodaļas vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares atskaite par 1946. gada darbu, 04.01.1947. LNA-LVA, 2371–1–3, 17. lp.

17 VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–11, 10. lp.

18 Ibidem.

3. att. Daina Zemzare (trešā no labās) starp Vēstures un materiālās kultūras institūta darba biedriem. 1949 (?). Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums. LNB RXA143–345, 1. lp.

Fig. 3. Daina Zemzare (third from the right) among her colleagues from the Institute of History and Material Culture. 1949 (?). Collection of Rare Books and Manuscripts, National Library of Latvia. LNB RXA143–345, f. 1.

Ierasts viedoklis, ka pirmās pēckara etnogrāfiskās zinātniskās ekspedīcijas Latvijā sarīkoja 1947. gadā. Saulvedis Cimermanis (1929–2022),[19] pieminot VMKI pirmās ekspedīcijas uz mazāk pētīto Augšzemi, kā arī Piebalgu, piebilst, ka "to gadu vākuma vispusīgai izvērtēšanai ir vajadzīgs īpašs apcerējums", un atzīst, "ka visbagātākās ziņas pierakstītas par lauku iedzīvotāju ģimeni un nodarbošanos, arī par amatniecību, it īpaši par Piebalgas audējiem".[20] Viņa secinājumu pamatā droši vien bija Zemzares plašākā etnogrāfiskā publikācija par pirmo zinātnisko ekspedīciju 1947. gadā, kompleksi pētot Ilūkstes novadu, kurp etnogrāfi devās kopā ar ZA Folkloras institūta un Valodas un literatūras institūta darbiniekiem.[21]

19 Cimermanis 1996, 66.

20 Ibidem.

21 Zemzare 1948, 111.

1946. gada etnogrāfiskā ekspedīcija Piebalgā

Pirmajās "izmēģinājuma ekspedīcijās" uz Raiskumu, Straupi un Jaunpiebalgu Zemzare devās drīz pēc stāšanās darbā VMKI. Tās bija īslaicīgas, vēl nebalstoties padomju ideoloģijā un etnogrāfijas pieredzē, bet gan pētnieces izpratnē.

Abās 1946. gada rudens ekspedīcijās Cēsu apriņķī, kas kopumā ilga 13 dienas, pierakstīja 90 lappuses, uzzīmēja 15 priekšmetus un ieguva 40 fotogrāfijas.[22] Tās droši vien piemirstas tādēļ, ka, lai arī atskaitē par 1946. gadā paveikto Zemzare min, ka materiāli "sakārtoti un techniski apstrādāti",[23] to pārskati nav publicēti.

Nelielu ieskatu pētnieciskajos braucienos sniedz ziņojumi institūta direktoram Kārlim Strazdiņam (1890–1964). Ekspedīciju, kas ilga no 8. līdz 16. septembrim Raiskuma un Lielstraupes, kā arī Kūduma pagastos, sarīkoja, lai "senajā Iduma (Vidzemes) novadā" apzinātu un savāktu etnogrāfiskos materiālus.[24] Zemzare kopā ar vīru, vēsturnieku Jāni Tālivaldi Zemzari (1902–1996) vairākās zemnieku sētās pierakstīja "vecu cilvēku atmiņas par senajiem ieradumiem un darba rīkiem", kā arī atzīmēja, "kur vēl uzglabājušies veci darba rīki vai mājas iekārta".[25] Ziņojuma noslēgumā pamatota ekspedīciju nepieciešamība, jo "vērtīgas senmantas neievērotas iet bojā".[26]

Mazliet vēlāk organizēja ekspedīciju uz Jaunpiebalgas pagastu. Lai arī tā pēc dažām dienām, "uznākot rudens un ziemas apstākļiem, atlikta uz 1947. gadu",[27] tajā "gūti svarīgi etnogrāfiski materiāli un apzināti nozīmīgi etnogrāfiski priekšmeti".[28] Zemzare atskaitē pamatoja, ka šīs ekspedīcijas uz pagastiem, "kas interesanti etniskā ziņā", sarīkotas, "ievadot priekšdarbus plašajam Latv[ijas] etnogrāfijas materiālu krājumam", darbs pie kura iesākams nākamajā gadā, un piebilda, ka "Piebalgas ekspedīcijā kā zīmētājs piedalījās mākslinieks doc[ents] Jēk[abs] Strazdiņš".[29]

---

22 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g., 1950]. LNB RXA143–199, 223. lp.

23 VMKI Materiālās kultūras sektora Etnogrāfijas nodaļas vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares atskaite par 1946. gada darbu. LNA-LVA, 2371–1–3, 17. lp.

24 Dainas Zemzares ziņojums VMKI direktoram Kārlim Strazdiņam, 17.09.1946. LNA-LVA, 2371–1–4, 20. lp.

25 Ibidem.

26 Ibidem, 20. lp. o. p.

27 Atskaite par VMKI zinātnisko darbu 1946. gadā. LNA-LVA, 2371–1–3, 4. lp.

28 VMKI Materiālās kultūras sektora 1946. gada II pusgada darba pārskats. LNA-LVA, 2371–1–3, 15. lp.

29 VMKI Materiālās kultūras sektora Etnogrāfijas nodaļas vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares atskaite par 1946. gada darbu. LNA-LVA, 2371–1–3, 17. lp.

Dažas dienas pirms ekspedīcijas sākuma VMKI direktora vietnieks Marģers Stepermanis (1898–1968) vērsās LPSR mākslinieku arodbiedrībā, informējot, ka aptuveni nedēļu ilgajā ekspedīcijā institūts "vēlas piesaistīt mākslinieku Jēkabu Jāņa d[ēlu] Strazdiņu materiālu vākšanas un skicēšanas uzdevumiem", un skaidrojot, kāds viņam par to pienāktos atalgojums.[30]

Zemzares ziņojums par Jaunpiebalgas četru dienu (12.–15. oktobris) ekspedīciju liecina, ka kopā ar Strazdiņu apstaigāti vairāki ciemi – Augstāres, Magonas, Murdēni, Melbārži, Ormaņi, Viļķēni un Ķiguņi, tur atrodot "senus darba rīkus, traukus, piena lādes, šūpuļus un dažādus vērtīgus apkalumus"; raksturīgākos no šiem priekšmetiem Strazdiņš uzzīmēja. Ziņojums noslēgts ar secinājumu, ka "vecie etnogrāfijas pieminekļi, modernai civilizācijai uzvarot, strauji iet bojā".[31]

Strazdiņa uzaicināšana piedalīties Jaunpiebalgas ekspedīcijā bija pamatota, zinot viņa noturīgo interesi par dzimto pagastu. 1924. gadā laikraksta "Latvis" rubrikā "Dzimtenes apraksti" parādījās deviņpadsmitgadīgā jaunekļa droši vien pirmā publikācija "Jaunpiebalga", ietverot etnogrāfiskas iezīmes: "Pa kara laiku, lielrūpniecībai panīkstot, mājrūpniecība uzplaukusi no jauna. Tautiskos apģērbus "garstrīpainos" brunčus, izrakstītās jostas un saikšus redz atkal katrai mājas mātei."[32] 20. gadsimta 20. gados un 30. gadu sākumā etnogrāfiski raksti regulāri publicēti "mākslas un senatnes žurnālā" "Latvijas Saule". Zemzare, gatavojoties ekspedīcijai vai vēlāk vācot materiālus par Piebalgu, Strazdiņa rakstus pārrakstījusi, reizēm būtiskās detaļas pasvītrojot. Turklāt 1940. gadā mākslinieks uzņēma filmu "Vēveri atkal sēžas stellēs", kas nav saglabājusies.[33]

Strazdiņš, kurš 1928. gadā kā zīmētājs, fotogrāfs un reģistrators piedalījās Pieminekļu valdes "etnogrāfisko pieminekļu apzināšanas ekspedīcijā" Cēsu apriņķa kaimiņu – Raunas, Dzērbenes, Drustu, Taurenes un Launkalnes – pagastos,[34] gandrīz divdesmit gadus vēlāk jau kā Mākslas akadēmijas un LVU Filoloģijas fakultātes docents labprāt piekrita piedalīties ekspedīcijā dzimtajā pagastā.

Zemzares fondā ir vairākas apjomīgas mapes par Piebalgu. 53. lietā "Piebalga – etnogrāfiskie materiāli" bez Strazdiņa zīmējumu kompozīcijām un to aprakstiem atrodas gan pārrakstīta viņa "Jaunpiebalga" un "Etnogrāfiskas druskas no Jaunpiebalgas" (1925),[35] gan izraksti no dažādiem literāriem un

30 VMKI direktora vietnieka Marģera Stepermaņa lūgums Latvijas PSR mākslinieku savienības arodbiedrībai, 10.10.1946. LNA-LVA, 2371–1–4, 25. lp.

31 Dainas Zemzares ziņojums VMKI direktoram Kārlim Strazdiņam, 18.10.1946. LNA-LVA, 2371–1–4, 26. lp.

32 Strazdiņš 1924.

33 Skat. plašāk Kalnačs 2020, 126–129.

34 Skat. plašāk ibidem, 31–39.

35 Strazdiņš 1925a.

vēsturiskiem avotiem, piemēram, Antona Austriņa (1884–1934) bērnības atmiņu tēlojuma "Puiškāns" (1931) un tautas dziesmām, 19. gadsimta laikrakstiem, norādes uz arhīvu materiāliem, ziņas par Jaunpiebalgas amatniekiem un tur iegūtajām tekstilijām, Vecpiebalgas darbarīku izgatavošanu un lietošanu, fotogrāfijas ar Piebalgas audējiem[36] un citi materiāli.

Īpaši nozīmīga ir 201. lieta "Etnogrāfisku materiālu pieraksti un izraksti par Piebalgu". Tajā līdz ar dažādiem izrakstiem un ziņām atrodas gan pārrakstītās Jēkaba Strazdiņa publikācijas žurnālā "Latvijas Saule" – etnogrāfiskie raksti,[37] etnogrāfisko zīmējumu apraksti – par koka darbarīkiem un saimniecības rīkiem,[38] par saimniecības rīkiem,[39] par žeperiem[40] un apvidvārdu apkopojums,[41] gan īpaši vērtīgās Jaunpiebalgas 1946. gada ekspedīcijas piezīmes. To papildina jau minētā 7. lieta, kurā apkopoti Augstāru saiešanas nama metālkalumu nospiedumi un zīmējumi.

Jaunpiebalgas 1946. gada ekspedīcijas pieraksti

Ekspedīcijā paveikto daļēji ļauj rekonstruēt padzisuši zīmuļa pieraksti vairāk nekā sešdesmit lapās,[42] kurās pasvītroti mājvārdi, personvārdi un senu priekšmetu pieminējumi. Vienīgā sēta, kurā būts trīs dienas – 13.–15. oktobrī – bija Kaimiņu Kalna Ormaņi.[43] "Ar ores vāģiem braukuši pirmie iedzīvotāji, tādēļ par Ormaņiem nosaukti. Citi saka, ka Rīgas pūrmaņi te iebraukuši."[44] Tā ir viena no biežāk pieminētajām sētām, un tajā dzīvoja Jēkaba Strazdiņa sievas Annas vecāki Jānis un Anna Kaimiņi, kā arī viņas māsas Olga un Herta. Iespējams, tur ekspedīcijas dalībnieki pārnakšņoja. No Ormaņu Kaimiņiem iegūtas plašas ziņas par vietvārdiem, mājvārdiem ("Augstāres – agri esot augstie saules stari, kā kalnā."[45]), uzvārdiem ("Mīļam ticis savādāks uzvārds dots, tēva tēvs vai teicis – kur tādu

36 Te nonācis arī fotouzņēmums – kadrs no filmas "Vēveri atkal sēžas stellēs", iespējams, devis Strazdiņš. LNB RXA143–53, 167. lp.

37 Strazdiņš 1925a; Strazdiņš 1926; Strazdiņš 1929d; Strazdiņš 1929a.

38 Strazdiņš 1927.

39 Strazdiņš 1929c.

40 Strazdiņš 1929b.

41 Strazdiņš 1925b.

42 [Daina Zemzare. Jaunpiebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas pieraksti, 1946]. LNB RXA143–201, 42.–75., 236.–249., 251.–262. lp.

43 Ibidem, 238., 242., 244. lp.

44 Ibidem, 238. lp.

45 Ibidem, 238. lp. o. p.

vārdu, lai uzraksta par Mīļo. Viņi tādi lēni cilvēki bijuši, kad pierakstījuši pagastā tā."[46]), amatniekiem ("Saulītes taisīti krēsli no tā laika vēl stipri un veseli. Vecā mēnesī tik lika kokus kopā, tāpēc stipri stāv. Saulīte dārgāk nekā citi ņēmis, bet darbs trīsreiz vērtīgāks."[47]), vēsturiskām personām un savdabjiem, paražām – krustabām, šķīrībām, atkāzām, iesvētībām ("Visām iesvētāmām strīpēti kleiti – māc[cītājs] Kēlbrants teicis izsmejot – ja es būtu jaunā puisī, es no šitām raibām neprecētu. Ļoti nepaticis, ja labāk ģērbušās gājušas iesvētībā. Kā šie kungi lai saprotot ģērbties, ja mužiki šitā."[48]), bērēm, tirgus vietām, kapsētām ("Agrāk kapsētas bijušas pie katra ciema."[49]) un nostāstiem.[50]

Ziņas galvenokārt tika iegūtas un materiāli savākti kaimiņu mājās, kuru iedzīvotāji nedrošajos pēckara gados svešiniekiem neuzticētos. Meklējot vecākus cilvēkus un senas lietas, 13. oktobrī apmeklēja arī Kalna Murdēnus un Kalna Augstāres,[51] nākamajā dienā Ķiguņus, Kalna un Gaujas Magonas, Lejas Melbāržus un Mazmelbāržus,[52] bet ekspedīcijas pēdējā dienā, 15. oktobrī, Viļķēnus[53] un, iespējams, Briņģus.[54] Runātīgākās teicējas bija 1874. gadā dzimusī Marija Ziediņa Murdēnos, ap 60 gadus vecā Marta Šķēle Kalna Magonās un Kaimiņa (droši vien mākslinieka Strazdiņa sievas māte Anna) Kalna Ormaņos.

Zemzare pierakstīja ziņas par savdabīgiem mājvārdiem (Zeikaru ciemā – Vakzāle, Pļevna, Roma, Varšava, Pleskavīna)[55] un to rašanos (Ķīši – "Izdomāts vārds, pēc veciem rakstiem Jaunbukanas. Nekas nav bijis, kad apmetušies, zvejojuši ķīšus Gaujā un tā iesaukuši."[56]), kāzu tradīcijām, pūra gatavošanu, "čigānošanu", kristībām, šķīrībām ("piparus purinājušas, lai ātrāk atradinātu"[57]), pirtīžām, bērēm, audumiem un to lietošanu ("Brūtes palagus sevišķi izauda, strīpas apkārt rozēm, pa vidu atkal cits raksts. [...] Tēvam brūtgāna kārta melns ar pelēku austa nītīs."[58]), vecāku ļaužu apģērbu ("Mātei mugurā veci Vecpiebalgas

46 [Daina Zemzare. Jaunpiebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas pieraksti, 1946]. LNB RXA143–201.
47 Ibidem, 238. lp.
48 Ibidem, 242. lp.
49 Ibidem, 238. lp. o. p.
50 Ibidem, 42.–52., 54.–55., 238.–238. o. p., 242., 244. lp.
51 Ibidem, 243., 249. lp.
52 Ibidem, 241.–242., 244. lp.
53 Ibidem, 239. lp.
54 Ibidem, 62. lp.
55 Ibidem, 239. lp.
56 Ibidem, 247. lp.
57 Ibidem, 237. lp.
58 Ibidem, 237. lpp.

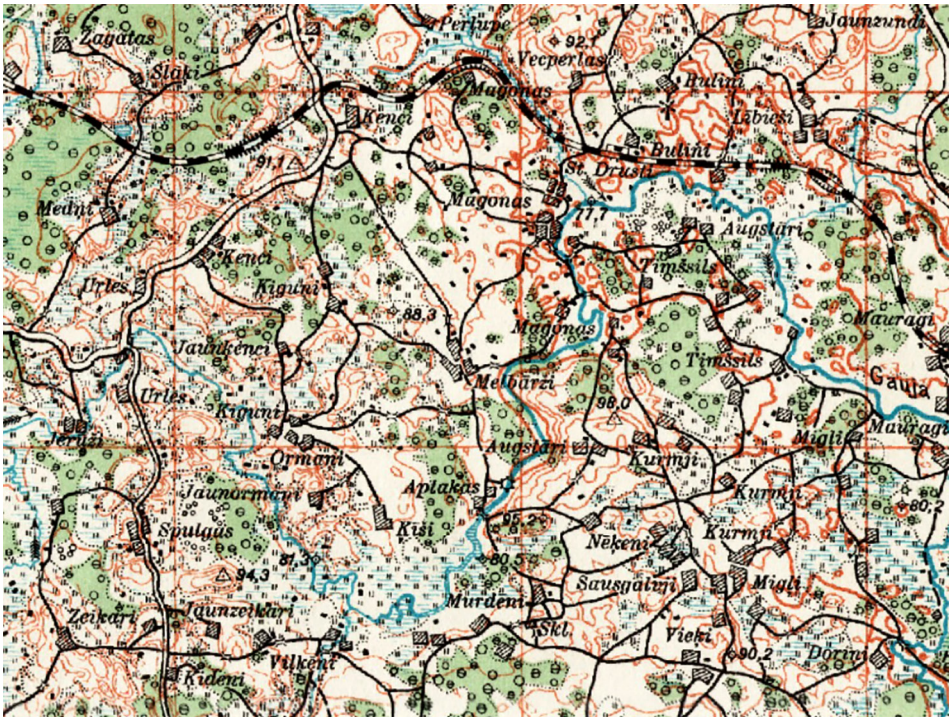
brunči – melns pamats, 4 svītru kombinācijā – zils ar pelēku atkārtojas."[59]), skaudriem dzīves apstākļiem ("Nēķenu rijā – 2 saimes dzīvoja vienā istabā, rijas krāsns priekšā uz kāša vārīja ēdienu."[60]), kolorītām un nozīmīgām personām.

Vāktas ziņas par seniem, galvenokārt koka priekšmetiem, starp tiem – veca muldiņa, šūpulis un skapis ("virsū skapa uzrakstīts 1851, ar interesantu vāzi, kurā puķes") Melbāržos,[61] lūku vācele un 1871. gadā darināts šūpulis Lejas Melbāržos,[62] veca piesta un krēsls Gaujas Magonās.[63] Daudz senu priekšmetu redzēts Kalna Magonās (piesta, kubuls, maizes miltu sile, alus žeirs, "vietējs taisīts zāģis", "milzīgs vienkocis – 2 m garš"),[64] Viļķēnos ("lielais lakats", šūpulis, tītavas, "vecs koka kauss", "2 vecas koka kāpnes, ko kāpt uz istabas augšas vai klēts augšas", "vecs puspūrs klētī", "medus sviede"[65]) un Murdēnos (šūpulis, vienkoča mulda un medus trauks, tauku grūžamā piesta, kāsis, vaiņagi, "ar cirvi tēsts skapis").[66] Daži vērtīgākie priekšmeti – ieplīsusi piesta Ķiguņos,[67] šūpulis Mazmelbāržos[68] – uzskicēti. Daļa ziņu tematiski sakārtotas, piemēram, par šūpuļiem Jaunpiebalgā.[69] Mazāk uzmanības ekspedīcijā tika pievērsts ēkām – to funkcijām, skaitam un detaļām.

Īpaši Zemzari pārsteidza Augstāru brāļu draudzes saiešanas nams un tā metālkalumi: "Šeit vecais saiešanas nams. Kuls otrā pusē, tēvu kambarī un saiešanā dēļu grīda. Gar malām pulkas drēbju pakāršanai. Mazi lodziņi. Ārpusē āķi, laikam slēģi bijuši. Viras un atslēgas ar gaiļiem nozīmēju. Mākslinieka veidojumi. Neviens nav otram līdzīgs. Vienās durvīs piebaldzēna tēls. Laikam pats mākslinieks. Saiešana cirsta ar cirvi. 40 gadus atpakaļ pārlikts jumts, tad jēlkūla bijis."[70]

Salīdzinot Strazdiņa zīmējumu kompozīciju aprakstos un Zemzares ekspedīcijas ziņojumā un piezīmēs minēto ciemu un māju nosaukumus (4. att.), daži – Ķiguņi, Murdēni, Viļķēni, Melbārži, Augstāres, Ormaņi – sakrīt, bet vairāki – Vecvanagi, Tirznieki, Roci, Strazdi, Ķīši, Vanagi, Zeikari un Migļi – atšķiras.

59 [Daina Zemzare. Jaunpiebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas pieraksti, 1946]. LNB RXA143–201, 248. lp.
60 Ibidem, 257. lp.
61 Ibidem, 70. lp.
62 Ibidem, 73. lp.
63 Ibidem, 75. lp.
64 Ibidem, 63.–65. lp.
65 Ibidem, 239.–239. lp. o. p.
66 Ibidem, 236. lp. o. p.
67 Ibidem, 56. lp.
68 Ibidem, 73. lp.
69 Ibidem, 246. lp.
70 Ibidem, 249. lp. o. p.

4. att. Jaunpiebalgas pagasta teritorija ap Ormaņiem. Latvijas armijas štāba ģeodēzijas-topogrāfijas daļas 20. gadsimta 20.–30. gados izdotā topogrāfiskā karte. LNB, Latvijas vēsturiskās kartes. Pieejams: https://kartes.lndb.lv/viewer/map?b=7&x=2875467&y=7795669&z=13&ho=4 (skatīts 14.09.2025.).

Fig. 4. Territory of Jaunpiebalga parish around Ormaņi farm. A topographic map published by the Geodesy and Topography Department of the Latvian Army Headquarters. 1920s–1930s. Digital Collection of Latvian Historical Maps, National Library of Latvia. URL: https://kartes.lndb.lv/viewer/map?b=7&x=2875467&y=7795669&z=13&ho=4 (accessed on 14.09.2025).

Droši vien mākslinieks, labi pazīdams Jaunpiebalgu, ekspedīcijā redzēto papildināja ar pašam zināmo.

Notikumi nomaļajos Kalna Ormaņos

Tur pirmajos pēckara gados ieradās ne tikai etnogrāfi. 1948. gada 4. jūlijā arestētais nacionālo partizānu grupas vadītājs Kārlis Rusovs[71] pratināšanā liecināja, ka Kalna Ormaņi bija "galvenā mūsu bāze un sakaru punkts, kur mēs sistemātiski saņēmām

71 Vīksne, Kangeris 1999, 664.

pārtiku, tur ilgāku laiku slēpāmies, sētā organizējām tikšanās ar citu bandu dalībniekiem, saņēmām tur informāciju, tur mums tika organizēta pirts, mazgāta veļa u.t.t.".[72] Dažas dienas vēlāk, 14. jūlijā, arestēja Jēkaba Strazdiņa sievas Annas jaunākās māsas Hertu ("bandas sakarniece, veica pretpadomju aģitāciju") un Olgu ("bandītu atbalstītāja"), kā arī viņu radiniekus – "bandītu" Jāni Kaimiņu un "bandītu atbalstītāju" Albertu Kaimiņu.[73] Pēc ilgākas sekošanas nākamā gada martā arestēja arī Jēkabu un Annu – LVU studenti, skolotāju – Strazdiņus,[74] 27. augustā "par pretpadomju darbību" notiesājot uz 10 gadiem darba nometnē.[75] 1949. gada 25. martā, brīdi pirms masīvās kolhozu piespiedu dibināšanas, no Kalna Ormaņiem izsūtīja Jāni un Annu Kaimiņus, kā arī mākslinieka svaines Olgas dēlu Ansi.[76]

Strazdiņš šajās mājās pēckara gados ieradās vairākkārt, gan lai paglābtu paša izveidotā Piebalgas muzeja mākslas kolekciju, gan lai palīdzētu sievas vecākiem lauku darbos. Pratināts viņš atminējās, ka tur saticis gan paziņas, gan nepazīstamus vīriešus, bet nebijis pārliecināts, ka tie ir "bandīti".[77] Iespējams, ka Kalna Ormaņos dzīvojošo Kaimiņu aresti un izsūtīšana kavēja 1946. gada Jaunpiebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas materiālu izmantošanu.

Etnogrāfisko ekspedīciju mērķi

Kādā plašākā, visiespējamāk, 1950. gadā rakstītā tekstā Zemzare atminas gatavošanos ekspedīcijām. 1946. gada rudenī viņa iepazina gan Centrālā Valsts vēstures muzeja (tagad Latvijas Nacionālais vēstures muzejs), gan Ludzas, Daugavpils, Jēkabpils, Cēsu un Siguldas muzeju krājumus. Secinājusi, ka tajos maz ziņu par Augšzemi un Ziemeļlatgali, pētniece nolēma rīkot pirmās "sistemātiskās ekspedīcijas",[78] lai vāktu priekšmetus, kas aizstātu vāciešu iznīcinātos, un rūpīgāk fiksētu priekšmetu "izcelšanās vietas",[79] kas muzejos bieži nebija zināmas. Ekspedīcijas

72 Kārļa Rusova pratināšanas protokols, 08.11.1948. LNA-LVA, 1986–1–28983, 219. lp.

73 Vīksne, Kangeris 1999, 320.

74 Ibidem, 728–729.

75 PSRS Valsts drošības ministrijas Sevišķās apspriedes spriedums, 27.09.1949. LNA-LVA, 1986–1–28983, 323.–324. lp.

76 Jaunpiebalgas pagasta izpildu komitejas 625. apliecība, 08.04.1949. LNA-LVA, 28983. u. l., 260. lp.

77 Jēkaba Strazdiņa pratināšanas protokoli, 14.03.1949. LNA-LVA, 1986–1–28983, 74.–75. lp.; Jēkaba Strazdiņa pratināšanas protokoli, 16.03.1949. Ibidem, 84. lp. o. p., 85. lp.

78 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g., 1950]; Melnraksts rakstam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām [b. g.]. LNB RXA143–199, 211. lp.

79 Ibidem, 212. lp.

uz Balvu, Ludzas un Jēkabpils rajoniem pamatotas ar to, ka šajos Austrumlatvijas rajonos "varēja gaidīt atklājamies norādījumus par latviešu tautas kultūras kopību ar kaimiņu slāvu tautām".[80] Citā melnraksta variantā Zemzare paskaidro, ka pēckara gados etnogrāfiskie materiāli vākti, lai izveidotu "pilnīgu pārskatu par latviešu etnogrāfijas attīstību, tās raksturīgākajām iezīmēm" un uzsāktu nopietnu problēmu pētniecību, kā arī lai veicinātu "feodālisma un kapitālisma sākuma kultūras liecību fiksēšanu".[81] Kādās piezīmēs par etnogrāfisko ekspedīciju mērķi izvirzīta tautas mākslas objektu, īpaši tekstiliju paraugu apzināšana, "kas pilsētu kapitālisma mazāk skartos novados vēl saglabājuši būtu savas tradīcijas".[82]

Vācot etnogrāfiskās ziņas, kā arī "novērojumus par darba paņēmieniem un dzīves veidu", stāstīto centās pierakstīt "vārdu pa vārdam". Īpaša uzmanība pievērsta vecāku cilvēku atmiņām, bet papildu vērība, izveidojot kolhozus, sociālistiskās dzīves celtniecībai Latvijas laukos.[83] Etnogrāfiskos materiālus, kas ietvēra plašas ziņas par saimniecisko dzīvi, materiālo kultūru, transporta līdzekļiem, celtniecību, pārtiku, apģērbu, sabiedrisko un ģimenes dzīvi, kā arī tautas mākslu,[84] vāca pēc Zemzares izstrādātas instrukcijas, kam kā paraugs noderēja ne vien padomju etnogrāfu atziņas un Maskavas Etnogrāfijas institūta izveidotās instrukcijas, bet arī "agrākā latviešu vākšanas programma", kam paraugs bija Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības 1888. gada programma.[85]

Piebalgas etnogrāfiskās iepazīšanas turpinājums

Zinātniskās ekspedīcijas bija viens no Materiālās kultūras sektora būtiskākajiem darbības virzieniem.[86] Etnogrāfijas nodaļas 1947. gada darba plānā jūlijā bija paredzēta ekspedīcija Piebalgā, līdz ar Birznieci, Strazdiņu un antropologu Kārli Arāju (1915–2005) piedaloties droši vien vēstures studiju vecāko kursu studentiem – piebaldzēniem. Tās uzdevums – apzināt, nozīmēt, nofotografēt un uzmērīt

80 [Daina Zemzare. Melnraksts par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.]. LNB RXA143–52, 13. lp.

81 Ibidem, 14. lp.

82 [Daina Zemzare. Piezīmes par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.]. LNB RXA, 143–52, 125. lp.

83 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g.]. LNB RXA143–199, 212. lp.

84 Ibidem, 213. lp.

85 [Daina Zemzare. Melnraksts par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.]. LNB RXA143–52, 15. lp.

86 VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–11, 10. lp.

etnogrāfiskos priekšmetus, aprakstīt "paražas, darba paņēmienus, iedzīves priekšmetus, apģērbu, tautas mākslas iezīmes, atmiņas par dzīvi klaušu laikos" un vākt "materiālus piebaldzēnu etnoģenēzes noskaidrošanai".[87] Lai arī tika domāts par Strazdiņa līdzdalību ekspedīcijā, atskaitēs mākslinieks, kurš laikam gan vairs nenoskaidrojamu iemeslu dēļ togad nepiedalījās, nav pieminēts.

Piebalgas "mājrūpniecības attīstības" pētniecība turpinājās rudenī, kad Ruņģe (Zariņa) tur pierakstīja 48 lappuses "novērojumu un stāstījumu par apģērbiem un ēdieniem", nozīmēja 120 tekstilizstrādājumus un ieguva 19 audumu paraugus.[88] Etnogrāfijas nozares darbinieki 1947. gada ekspedīcijās Ilūkstē, Pildā, Ciblā un Vecpiebalgā kopumā uzrakstīja 1547 lappuses, uzskicēja 471 priekšmetu, uzzīmēja 868 audumus un adījumus, ieguva 177 audumu paraugus un 25 etnogrāfiskos priekšmetus.[89] Starp nozīmīgākajiem šī gada atradumiem Piebalgā Zemzare min lina kreklu ar sociālās nevienlīdzības iezīmēm: "Jaunpiebalgas Mazrītiņos atrasts 1781. g. dzim[ušās] kalponītes Lates Dravaklas darināts krekls ar rotājumiem plecos un dūrgaļos, bet ar slīpām piedurknēm, kas tā grieztas tādēļ, ka vairāk neiznācis no saimnieces skopi iedotās drēbes."[90]

Par pirmo gadu, kad Materiālās kultūras sektors veica izvērstas ekspedīcijas, "Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstīs" publicēts Zemzares vienīgais plašākais raksts par etnogrāfiju.[91] Detalizētajā rakstā, tikpat kā iztiekot bez padomju ideoloģijas, bet neizvairoties no ekspedīciju praktiskajām problēmām, piemēram, transporta trūkuma un finanšu līdzekļu nepietiekamības etnogrāfisko priekšmetu paraugu iegūšanai, viņa iepazīstina ar galvenokārt Ludzas un Ilūkstes rajonos paveikto, pieminot arī Piebalgu, pārlūkojot svarīgākos rezultātus, teicējiem norādot vecumu un dzīves vietu un stāstīto vietumis pastiprinot ar tautas dziesmās vēstīto.

Piezīmes droši vien par 1947. gada vasaru atklāj pirmo pēckara etnogrāfisko ekspedīciju dalībnieku aizrautību: "Darbu darījām ar lielu sajūsmu – neviens ceļš nebija par tālu, ne vakars par vēlu. Gribēdami īsajā vasaras laikā aptvert visu, gūt materiālus kā garīgās, tā materiālās kultūras problēmu atrisināšanai un pilnīgai noskaidrošanai. Diena mums arvien bija par īsu, un parasti atgriezāmies apmetnē tikai pusnakts stundā. Nostaigājamie ceļi bija diezgan gari un gadījās,

87 [Daina Zemzare]. VMKI Materiālās kultūras sektora Etnogrāfijas nodaļas darba plāns 1947. gada vasarā. Melnraksts. [b. g.]. LNB RXA143–199, 353. lp.

88 Zemzare 1948, 113; VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–11, 14. lp. o. p.

89 Zemzare 1948, 113.

90 Ibidem, 118.

91 Ibidem, 111–124.

ka, domājot par laika ietaupījumu, gājienos ekspedīcijas dalībnieki izvēlējās ceļu, kaut arī pāri purviem."[92]

Gatavojoties nākamā gada ekspedīcijām, VMKI atzina, ka to rīkošana nepieciešama, īpaši tādēļ, ka "lielākie muzeji pēdējā laikā nav veltījuši ne mazākās vērības etnogrāfijas materiālu vākšanas darbam".[93] Līdzīgi detalizēti institūta darbības pārskatos aplūkoti turpmāko gadu pētījumu rezultāti. 1948. gadā etnogrāfijas nozarē plānoto izpildīja, sarīkojot ekspedīcijas Jēkabpils un Ludzas apriņķos.[94] Etnogrāfiskās ekspedīcijas, kas "devušas bagātus rezultātus par [...] novadiem, par kuriem etnogrāfiskā ziņā līdz šim bija pilnīgs tukšums", iekļautas starp institūta šī gada sasniegumiem.[95]

Piebalgā togad notika arheoloģiskā izpēte. Veicot "aizsardzības un noskaidrošanas izrakumus",[96] Jaunpiebalgā atsedza sievietes kapu ar kreļļu kaklarotu ar astoņiem krustveidīgiem piekariņiem: 1949. gadā šo artefaktu simboliskā nozīme un izcelsme tika skaidrota tendenciozi, sekojot padomju ideoloģijas prasībai, ka seši atvesti "no Kijevas".[97]

1949. gadā Zemzare vadīja etnogrāfiskās ekspedīcijas Jēkabpils, Ludzas un Viļakas apriņķos,[98] kā arī Vecpiebalgā.[99] Kopumā tajās izdarīja piezīmes un zīmējumus gandrīz 4000 lappušu apjomā, uzzīmēja piecus kolhozu plānus, ieguva 484 priekšmetus, kā arī uzņēma 600 fotogrāfijas.[100] Papildus ekspedīcijai etnogrāfes Rīgā pierakstīja ap 100 lapu Raunas, Rankas, Lejasciema, Dignājas un Piebalgas pagastu iedzīvotāju atmiņu stāstu.[101] Savukārt Zariņa uzzīmēja arheoloģiskajos izrakumos Vecpiebalgas Raskumu ciemā atsegtās linu sagšas fragmentu dabiskajā lielumā un tās tehniskā izpildījuma shēmu,[102] kā arī sagatavoja ilustratīvo materiālu – līdz ar Raskumu sagšu pāris jostas, brunčus, trīs Jēkabpils apriņķa ēku plānus – Zemzares rakstam par 1948. gada etnogrāfisko ekspedīciju ieguvumiem "Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstīs",[103] kur gan tas nav publicēts. Turklāt

92 [Daina Zemzare. Piezīmes par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.]. LNB RXA143–52, 124. lp.
93 VMKI darba atskaite par 1947. gada otro pusgadu. LNA-LVA, 2371–1–8, 55. lp.
94 VMKI 1948. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–24, 5. lp.
95 Ibidem, 13. lp.
96 Ibidem, 5. lp.
97 Zeids 1949, 163.
98 VMKI atskaite par darbību 1949. gadā. LNA-LVA, 2371–1–44, 25. lp.
99 Ibidem, 26. lp.
100 Ibidem.
101 Ibidem.
102 Ibidem.
103 Ibidem.

etnogrāfijas nodaļas darbinieces izveidoja etnogrāfisko priekšmetu izstādi sektora materiālās kultūras etnogrāfiskajai sesijai.[104]

Kāda Zemzares pierakstu lapiņa apliecina noturīgo interesi par Piebalgas amatniecību: 1946. gadā 20 pierakstu lapas un 15 zīmējumi, nākamajā gadā 48 lapas ar pierakstītām ziņām un 19 iegūti audumu paraugi, 1949. gadā 226 pierakstītas lapas, 46 zīmējumi, 26 priekšmeti.[105]

Pirmo triju gadu Austrumvidzemes, Austrumzemgales un Latgales ekspedīcijās kopumā 8666 lappusēs pierakstītas ziņas un aprakstīti priekšmeti, veikts ap 800 fotouzņēmumu un iegūts tikpat daudz etnogrāfisko priekšmetu, starp kuriem "daudz agrāko un pašreizējo audumu un darba rīku paraugu".[106] Ekspedīcijās iegūtais tika novērtēts kā vērtīgs materiāls, kas sniedz "līdz šim vēl nekonstatētus momentus ne vien attiecībā uz apzināto novadu materiālo un garīgo kultūru, bet arī saimnieciskās un sabiedriskās dzīves attīstību vispār".[107]

Plašāk pārskata uzmetumā par etnogrāfiskajām ekspedīcijām Zemzare min, ka, īstenojot noturīgo interesi par "vecāko amatniecības centru", Piebalgā uzrakstītas 1447 lappuses, uzzīmēti 96 priekšmeti un 180 audumu raksti, iegūti 65 audumu paraugi un 62 priekšmeti, kā arī veikti 323 fotouzņēmumi un iegūti 48 fotoattēli.[108]

Piebalgas amatniecības izpētes darbi turpinājās 1950. gadā, kad Jaunpiebalgas un Vecpiebalgas ciemi tika iekļauti jaunizveidotajā Gaujenas rajonā.[109] Tas bija Zemzares pēdējais gads VMKI. Togad arī viņa pati devās uz Vecpiebalgu, kur pavadīja mazliet vairāk nekā nedēļu, bet laborante Aldona Bricika 25 dienas un Birzniece pat 39 dienas.[110] Ekspedīcijā piedalījās arī Maskavas Etnogrāfijas institūta aspirante Ludmila Terentjeva (1910–1982)[111] un fotogrāfs K. Krauklis.[112]

---

104 VMKI atskaite par darbību 1949. gadā. LNA-LVA, 2371–1–44, 26. lp.

105 [Daina Zemzare. Piezīmes par etnogrāfiskajās ekspedīcijas iegūtajiem materiāliem]. LNB RXA143–193, 109. lp.

106 [Daina Zemzare. Melnraksts par etnogrāfiskajām ekspedīcijām]. LNB RXA143–52, 16. lp.

107 Ibidem, 17. lp.

108 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g.]. LNB RXA143–199, 221. lp.

109 Gaujenas (arī Gaujienas) rajonu ar centru Jaunpiebalgā izveidoja 1949. gada 31. decembrī. Tas pastāvēja līdz 1956. gadam.

110 [Daina Zemzare. Pārskats par VMKI etnogrāfu ekspedīcijas Piebalgā nostrādātajām dienām, 1950]. LNB RXA143–199, 15. lp.

111 Dainas Zemzares komandējuma izdevumu norēķins, 11.07.1950. LNB RXA143–193, 119. lp.

112 Zelma Birzniece. Ekspedīcija pa Piebalgu, [1950]. LNB RXA143–199, 108. lp.

Zemzare savu darbību raksturoja kā materiālu vākšanu par "kolektivizācijas un amatniecības attīstību kolhozos, rūpkombināta uzņēmumos, muzejos un invalīdu namos".[113] Neizpalika arī taustāmi ieguvumi: "Atvedu 4 etnogrāfiskus priekšmetus – dāvinājumus, bet apsolīti vēl vairāki lielāki priekšmeti (2 ratiņi, dzelzs virpas – paškonstruētas)."[114]

Būtisku etnogrāfu darba elementu – atmiņu pierakstīšanu – izmantoja Birzniece: astoņas reizes viņa apmeklēja teicēju Mariju Avenu, uz 38 lapām fiksējot "stāstījumu par Piebalgas amatniekiem un citas ziņas".[115] Birznieces paveiktais iepazīstams divos pārskata variantos, atzīstot, ka iegūti derīgi materiāli par amatniecības attīstību novadā no 19. gadsimta sākuma līdz 20. gadsimta 40. gadu beigām, "kā arī par darbu norisi kolektīvajās saimniecībās",[116] uzsverot, ka roku darba aizstāšana ar tehniskām iekārtām veicina raženu uzplaukumu, piemēram, Jaunpiebalgas dzirnavu austuvē, kur produkcijas augstās kvalitātes dēļ ierodas pircēji "pat no Rīgas".[117] Pārskatā minēts gan amatnieku aizrautīgais veikums, piemēram, kalējam Jānim Židanam izgatavojot "ravētāju", kas desmitkārtīgi atvieglos darbus kolhoza sievietēm,[118] gan īsti nepārliecinošā piebaldzēnu degsme vienprātīgi apvienoties "Chruščeva vārdā nosauktā kolchozā".[119] Laikam raksturīgs optimistiski poētiskais Birznieces pārskata noslēgums.[120]

Kādā no Piebalgas etnogrāfiskajām ekspedīcijām piedalījās Valsts Centrālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas vadītāja Mērija Grīnberga (1909–1975), "atvedot muzejam vairākus vērtīgus priekšmetus un uzrakstot arī dažas interesantas ziņas par amatniecību".[121] Pirmo pēckara gadu Piebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas, kuru iegūtās ziņas lielāko tiesu palika nepublicētas, netiek pieminētas Vēsmas Johansones divos rūpīgi sastādītos un daļēji sarakstītos izdevumos, kas veltīti Jaunpiebalgai, galvenokārt amatniecībai.[122] Šajos izdevumos atzinīgi novērtēta Etnogrāfijas un folkloras institūta 1954. gadā rīkotā zinātniskā

113 Dainas Zemzares komandējuma izdevumu norēķins, 11.07.1950. LNB RXA143–193.

114 Ibidem.

115 Zelma Birzniece. Ziņojums par padarīto laikā no š. g. 1. aprīļa līdz 30. jūnijam, 1950. g. jūnijs. LNB RXA143–193, 145. lp.

116 Zelma Birzniece. Ekspedīcija pa Piebalgu, [1950]. LNB RXA143–199, 108. lp.

117 Ibidem, 109. lp.

118 Ibidem.

119 Ibidem, 115. lp.

120 Ibidem, 116. lpp.

121 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g.]. LNB RXA143–199, 228. lp.

122 Johansone 2014; Johansone 2018; Johansone 2014, 208–209 ievietoti Jēkaba Strazdiņa savāktie apvidvārdi, kas publicēti mēnešraksta "Latvijas Saule" 1925. g. 25. numurā un 1926. g. 37./38. numurā.

ekspedīcija;[123] Johansones aprakstā "Amatniecības attīstība Jaunpiebalgā" apkopotas vērtīgas ziņas – audēju, kokamatnieku, galdnieku un citu amatnieku saraksts un bērnu un mazbērnu atmiņas par amatniekiem.[124] Droši vien viņas darbos lieti būtu noderējis gan Zemzares nepublicētais apcerējums par Piebalgas amatniecību, gan Jēkaba Strazdiņa etnogrāfiskie zīmējumi.

Iecerētie etnogrāfisko pētījumu izdevumi

VMKI iecerētie grāmatu izdevumi pieminēti attiecīgā gada darbības pārskatos. Viena no ilgstošākajām iecerēm bija etnogrāfisko pētījumu krājums, kura tematika tika mainīta. 1948. gadā pārpildīja plānu, 10 iespiedlokšņu vietā krājumam "Latvijas etnogrāfijas materiāli" sagatavojot 12 iespiedloksnes[125] teksta, kā arī "100 kolorētu zīmējumu".[126] Materiālās kultūras sektora nākamā gada pārskatā krājums nav pieminēts. "Īpašu Etnogrāfisko materiālu krājumu", kam pamatā bija ekspedīciju materiāli, plānoja izdot 1950. gadā,[127] apņemoties pirmoreiz sniegt "plašāku ieskatu par apzināto rajonu materiālās kultūras attīstību".[128]

1949. vai 1950. gadā šim krājumam bija sagatavotas trīs teksta loksnes "par amatniecības attīstību Piebalgā", divas loksnes par kolhoza "Sēlija" "četriem darba gadiem", 25 loksnes teicēju ziņu par Ziemeļlatgali un Augšzemi, kā arī 330 attēli (84 priekšmetu zīmējumi un 246 audumu raksti), no ekspedīciju "skicējumiem" atlasot raksturīgākos.[129]

Tādā kā VMKI Materiālās kultūras sektora 1950. gada pētījumu pieteikumā 1947. gadā iesāktā "Etnogrāfisku materiālu krājuma" pabeigšanai paredzēts uzrakstīt pēdējās desmit no ieplānotajām 40 autorloksnēm.[130] Izdevumam izvirzīts mērķis – "izpētīt materiālo kultūru un sociālo attiecību izveidošanos procesus Ziemeļlatgalē, Augšzemē un Piebalgas apgabalā (novadā) pēdējā gadu simtenī, kā arī kolektivizācijas norisi minētos apgabalos", uzsverot izdevuma zinātnisko

123 Ērglis 2014, 156.

124 Johansone 2018, 17–214.

125 Iespieddarba apjoma mērvienība.

126 VMKI 1948. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–24, 5. lp.

127 Zemzare 1948, 113.

128 [Daina Zemzare. Pārskats par VMKI etnogrāfiskajām ekspedīcijām, 1950]. LNB RXA143–52, 29. lp.

129 LNB RXA143–199, 149. lp.

130 [VMKI pārskats par iecerēto izdevumu "Materiāli par Latvijas etnogrāfiju", 1949 (?)]. LNB RXA143–193, 123. lp.

un praktisko nozīmi – publicēt ekspedīcijās iegūtos "oriģinālos materiālus", tādējādi "paglābjot no bojāejas etnogrāfiski nozīmīgas ziņas un objektus".[131]

Institūta 1950. gada pārskats liecina, ka "etnogrāfisko materiālu krājums" pārtapis izdevumā par kolhozu "Sēlija". Tajā iekļauts apraksts par kolhoza izveidošanu, darba organizāciju, sasniegumiem un etnogrāfisko savdabību (3 autorloksnes), kā arī ilustrācijas – zīmējumi, audumu paraugi un plāni (1 autorloksne) un 200 fotouzņēmumi (6 autorloksnes), kam jāraksturo kolektīvās saimniecības "darbs un dzīve".[132]

Zemzares melnrakstos pieminēti vēl vairāki plānotie izdevumi – materiālu krājumi par Augšzemi[133] un Ziemeļlatgali.[134] Ieceru īstenošanu kavēja praktiskas problēmas (tehniskā redaktora, pieredzējušas mašīnrakstītājas, pat rakstāmmašīnu trūkums), bet galvenokārt institūta darbinieku nepietiekamā "zinātniskā un ideoloģiskā kvalifikācija", kas traucēja sagatavot atbilstošas kvalitātes manuskriptus.[135]

Zemzares monogrāfija par Frici Brīvzemnieku un Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrību

Starp neiznākušajiem izdevumiem ir monogrāfija par Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības un Friča Brīvzemnieka (1846–1907) nozīmi latviešu etnogrāfijā. Šo grāmatu Zemzare sāka rakstīt, uzsākot darbu institūtā, un to piecu iespiedlokšņu apmērā paredzēja pabeigt 1947. gadā.[136] 1946. gadā plānoto divu lokšņu vietā viņa uzrakstīja trīsarpus loksnes, kas apliecināja biedrības "lielo nozīmi latvju etnogrāfijas un kultūras pētīšanā, kā arī Brīvzemnieka ciešos sakarus ar krievu zinātniekiem".[137] Darbu Zemzare turpināja 1947. gadā,[138] uzrakstot divas iespiedloksnes un sakārtojot pielikumu.[139]

131 [VMKI pārskats par iecerēto izdevumu "Materiāli par Latvijas etnogrāfiju", 1949 (?)]. LNB RXA143–193, 123. lp.

132 VMKI pārskats par 1950. gada darbību. LNA-LVA, 2371–1–74, 10. lp.

133 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g.]. LNB RXA143–199, 231. lp.

134 Ibidem, 232. lp.

135 VMKI zinātniskā sekretāra Aleksandra Drīzuļa pārskats par VMKI 1948. gada darbību. LNA-LVA, 2371–1–24, 26. lp.

136 Atskaite par ZA Vēstures [un materiālās kultūras] institūta zinātnisko darbu 1946. gadā. LNA-LVA, 2371–1–3, 3. lp.

137 ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta materiālās kultūras sektora 1946. gada II pusgada darba pārskats. LNA-LVA, 2371–1–3, 15. lp.

138 Ibidem.

139 VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–11, 14. lp.

VMKI 1947. gada pārskatā minēts, ka monogrāfija, precīzāk – tās manuskripts, ir viens no tā galvenajiem zinātniskajiem sasniegumiem.[140] Zarembo Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā (tagad LU Akadēmiskā bibliotēka) sagatavoja Brīvzemnieka "vēstuļu u. c. materiālu norakstus".[141] Tomēr Zemzares monogrāfija netika izdota ne VMKI darbības laikā, ne arī pēc tam. Nav šaubu, ka manuskriptā, par kura likteni trūkst ziņu, līdzīgi citiem VMKI izdevumiem, daudz kas būtu novecojis, tomēr iepazītie Zemzares melnraksti ļauj secināt, ka tas noteikti liecinātu par iespējām pirmajos pēckara gados godprātīgi pētīt padomju varai ideoloģiski pieņemamu tēmu.

Nesaudzīgais 1950. gads

LPSR ZA prezidijs 1949. gada 8. decembrī nolēma, ka vecākie zinātniskie līdzstrādnieki, kas nav aizstāvējuši zinātņu kandidāta disertāciju, atzīstami tikai par šī amata "vietas aizpildītājiem", algu no nākamā gada sākuma samazinot atbilstoši jaunākā zinātniskā līdzstrādnieka likmei – 850 rbļ. mēnesī.[142] ZA Konfliktu komisija nākamā gada 29. martā atzina, ka 27 zinātniskajiem darbiniekiem, starp kuriem bija arī Zemzare, nepamatoti piešķirti vecākā zinātniskā līdzstrādnieka amati.[143] Zinātņu akadēmijas prezidents Pauls Lejiņš (1883–1959) "sakarā ar ZA institūtu apvienošanu un reorganizāciju un štatu samazināšanu" VMKI vecākās zinātniskās līdzstrādnieces vietas aizpildītāju Dainu Zemzari atbrīvoja no darba "ar 1951. g. 1. martu".[144] Tas, protams, trīs bērnu mātei pēc gandrīz piecu gadu apzinīga un apjomīga darba noteikti bija sāpīgi. Turklāt nopietni pētījumi palika nepabeigti.

Reorganizētā VMKI pirmajā, 1951. gada darbības pārskatā[145] pazudusi gan etnogrāfija, gan Piebalgas monogrāfija. Institūts pievērsies citām tēmām un darbiem – LPSR vēstures kursam, Latvijas sociāli ekonomiskās attīstības problēmām, Latvijas proletariāta revolucionārajai kustībai 20. gadsimtā un cīņai par padomju varu, arheoloģisko izrakumu veikšanai un materiālu vākšanai

140 VMKI 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–8, 13. lp.

141 VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–11, 14. lp. o. p.

142 LPSR ZA prezidija lēmums, 08.12.1949. LNB RXA143–193, 83. lp.

143 LPSR ZA Konfliktu komisijas lēmums, 29.03.1950. LNB RXA143–193, 82. lp.

144 ZA prezidenta Paula Lejiņa 50. pavēle, 15.02.1951. Noraksts no izraksta. LNB RXA143–193, 89. lp.

145 LPSR ZA Vēstures institūta pārskats par 1951. gada darbību. LNA-LVA, 2371–1–103.

bibliogrāfijai par LPSR vēsturi.[146] Izveidotajā jaunajā ZA Etnogrāfijas un folkloras institūtā Zemzarei vieta neatradās, kaut arī tā darba plānā starp PSRS piektās piecgades tēmām bija "Strādnieku un kolhoznieku dzīves izpēte", ko vadīja filoloģijas zinātņu kandidāts Jānis Niedre (1909–1987), turpat pavīd gan viņas, gan Birznieces līdzdalība.[147] Etnogrāfijas vieta starp laikam raksturīgajām padomiski ideoloģizētajām tēmām – "Latviešu un krievu sakari etnogrāfijā un folklorā", "Latviešu tautas dzeja un zinātne strādnieku masu revolucionārā pacēluma periodā. 1870.–1919. g.", "Latviešu padomju folklora"[148] – tika pamatīgi sašaurināta.

Zeids, atceroties Zemzari, bet nevienu vārdā nesaucot, uzsvēra, ka viņas pētījumi "bija pamatā daudzu citu pētnieku vēlākiem referātiem", un cildināja viņas darba spējas un plašo skatu, kas neaprobežojās ar etnogrāfiju, bet aptvēra arī valodniecību, folkloru un literatūru.[149] Protams, būtu vērts izpētīt, kas un kā Zemzares materiālus izmantoja.

Piebalgas amatniecības pētījums

Iepriekš, nedaudz pārsteidzošā kārtā, mazāk pētītajai Piebalgas amatniecībai institūts pievērsās visā tā pastāvēšanas laikā. Sākotnēji domāja par plašākiem, uz ekspedīcijās iegūtiem materiāliem balstītiem krājumiem, no kuriem izdalīja vairākas atsevišķām tēmām un teritorijām veltītas monogrāfijas.

Iecerētais Piebalgas izdevums pieminēts droši vien 1949. gada sākumā tapušā tekstā "Etnogrāfiskās ekspedīcijas", iepazīstinot ar iecerēm sagatavot krājumus, kuros iekļautu "etnogrāfiskajās ekspedīcijās savāktu materiālu publicējumus, kā arī muzeju, archīvu un senākās literatūras studijās atrastās liecības par latviešu un Latvijā dzīvojošo citu tautu piederīgo etnogrāfiju".[150] Togad paredzēja sagatavot materiālus par Piebalgu (ap 6 iespiedlokšņu apjomā) un nedaudz mazāku materiālu par Latgales ziemeļu novadiem (ap 4 iespiedlokšņu apjomā) "līdz ar ilustrācijām", "sakopojot materiālus par lauku amatniecības izveidošanos", darbus 40–50 iespiedlokšņu apjomā pabeidzot nākamajā gadā.[151]

146 LPSR ZA Vēstures institūta pārskats par 1951. gada darbību. LNA-LVA, 2371–1–103, 1. lp.

147 Etnogrāfijas un Folkloras institūta plāns 1951.–1955. gadam. LNB RXA143–193, 350. lp.

148 Ibidem, 350.–351. lp.

149 Zeids 2001, 11.

150 [Daina Zemzare]. Etnogrāfiskās ekspedīcijas [1949 (?)]. LNB RXA143–193, 268. lp.

151 Ibidem.

Etnogrāfijas nozares 1949. gada darba plāna uzmetumā Zemzarei paredzēja mērķtiecīgu darbību, monogrāfiju sagatavojot, – literatūras studijas (martā), arhīva studijas (aprīlī), materiālu vākšanu Piebalgā (maijā), to sistematizēšanu (jūlijā un augustā).[152] Plašākā, iespējams, 1950. gada uzmetumā par etnogrāfisko materiālu vākšanu Zemzare atzīst, ka monogrāfijai par Piebalgas amatniecību jau uzrakstītas trīs loksnes[153] teksta, kas papildināmas ar pēdējo ekspedīciju ziņām, turklāt sagatavoti 40 priekšmetu un 52 audumu zīmējumi un 216 fotogrāfijas.[154] Tajā bija domāts iekļaut arī arheologu pētījumu, kura vajadzībām Piebalgā veica izrakumus, ko varētu papildināt Valodas un literatūras institūta savākto vietvārdu "tieša publikācija".[155]

Turpat ieskicēts raksta par Piebalgas amatniecību saturs – sākt ar "vēstures avotos sameklētiem norādījumiem par nodarbībām ar amatiem Piebalgā un par zemnieku ekonomisko stāvokli iepriekšējos gadsimtos", pēc tam "mēģināt izskaidrot amatniecības attīstības iemeslus tieši Piebalgā", turpinājumā pievēršoties nozīmīgākajiem amatniecības veidiem – kokamatniecībai, dzelzs apstrādei, "sedlinieka darbiem", linu un vilnas apstrādei un "audumu gatavošanai".[156]

Īpaši vērtīgs laikmeta dokuments, kas ļauj iepazīt padomju zinātnieka pēckara ikdienu, ir "Z. A. Vēstures un materiālās kultūras institūta vec[ākā] zina[tniskā] līdzstr[ādnieka] Dainas Zemzares darba žurnāls".[157] Tajā, sākot ar 1948. gada 1. septembri, ierakstīti dienā paveiktie darbi, bieži norādot uzrakstīto lappušu skaitu, ko mēneša beigās apstiprināja Zeids.

Ar Piebalgas materiāliem pamīšus ar citiem darbiem Zemzare nopietni strādāja divus gadus. Darbu pie Piebalgas amatniecības apcerējuma viņa uzsāka 1949. gada 3. februārī, kad "izskatīti 4 saiņi dokumentu, izrakstot materiālus par Piebalgu", nākamajās dienās turpināja iepazīt materiālus Centrālajā vēstures muzejā,[158] bet 24. februārī lasīja Matīsa Kaudzītes grāmatu "Vecpiebalga" (1926) un plānoja šī gada Piebalgas ekspedīciju.[159] Martā viņa tēmai pievērsās mazāk,

152 [Daina Zemzare]. Etnogrāfiskās ekspedīcijas [1949 (?)]. LNB RXA143–193, 291. o. p. – 292. lp.

153 Droši vien domātas iespiedloksnes.

154 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g., 1950]. LNB RXA143–199, 235. lp.

155 Ibidem.

156 Ibidem, 236. lp.

157 VMKI vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares darba žurnāls. 1948–1951. LNB RXA143–193, 298.–313. lp.

158 Ibidem, 299. lp. o. p.

159 Ibidem, 300. lp.

iepazina "materiālus par Piebalgu Uksenšernas muižu saimniecības grāmatās".[160] Manuskripta rakstīšanu Zemzare droši vien uzsāka aprīlī,[161] kad 7. aprīlī veikts ieraksts "Rakstīti materiāli par Piebalgu",[162] un turpināja nākamajā mēnesī, kad, "pārskatot Piebalgas etnogr[āfiskos] materiālus un savākto literatūru", uzrakstīja 4 lappuses (10. maijā), tās ar 6 lappusēm papildinot divas dienas vēlāk.[163] Vasarā, kad Zemzare turpināja darbu pie monogrāfijas manuskripta par Brīvzemnieku un Maskavas Etnogrāfisko biedrību, piedalījās obligātajos pasākumos un sapulcēs, etnogrāfiskajās ekspedīcijās kolhozā "Sēlija" un citur, pētījumam par Piebalgu laika neatlika. Pie Piebalgas materiālu vākšanas un kārtošanas etnogrāfe atgriezās septembrī,[164] to regulāri turpinot līdz pat decembrim.[165] Mēneša vidū Zemzare mērķtiecīgi atsāka rakstu darbus, dienā 5–10 lappuses (par Piebalgas vēsturi, kalējiem, ratiņu gatavošanu, amatnieku ģimenēm un attīstību un "tirdzniecības piekopšanu"),[166] "Piebalgas novada etnogrāfijas krājumam" uzrakstot aprakstu "Par amatniecību un tirdzniecību Piebalgā 19. gs." (4 autorloksnes), kam Zariņa sagatavoja 2 autorloksnes.[167]

Piebalgas monogrāfijas jeb krājuma sagatavošana turpinājās 1950. gadā, janvārī papildinot un rediģējot aprakstu,[168] vasarā pa dienai jūlijā un augustā kārtojot etnogrāfiskos materiālus,[169] bet tikai gada beigās atgriežoties pie rakstīšanas un dienā uzrakstot 5–7 lappuses (par saku gatavošanu, "Piebalgas ekonomisko stāvokli 18. gs.", amatnieku ģimenēm un šķietu taisīšanas paņēmieniem), kārtojot arī foto materiālus.[170] Tomēr VMKI 1950. gada pārskatā pie etnogrāfu veikuma monogrāfija vairs nav pieminēta.[171] Iespējams, tādēļ, ka plāni bija mainījušies.

Lai gan Zemzares Piebalgas amatniecības pētījumu neizdevās atrast, uzmetumi liecina, ka tapis nopietns darbs, kas iepazīstams vairākos melnrakstos.

160 VMKI vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares darba žurnāls. 1948–1951. LNB RXA143–193, 300. lp. Droši vien domāts Edgara Dunsdorfa darbs "Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624–1654" (1935).

161 Ibidem, 301. lp. o. p.

162 Ibidem, 302. lp.

163 Ibidem, 302. lp. o. p.

164 Ibidem, 305. lp.

165 Ibidem, 305.–306. lp. o. p.

166 Ibidem, 306. lp. o. p.

167 VMKI atskaite par darbību 1949. gadā. LNA-LVA, 2371–1–44, 24. lp.

168 VMKI vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares darba žurnāls. 1948–1951. LNB RXA143–193, 307. lp.

169 Ibidem, 311. lp. o. p.

170 Ibidem, 312. lp. o. p.

171 Vēstures un materiālās kultūras institūta 1950. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–74.

Piebalgas attīstība koncentrēti raksturota uzmetumā rakstam "Etnogrāfisko ekspedīciju ieguvumi 1947. gadā". Tajā, atsaucoties uz Brīvzemnieku, autore atgādina, ka amatniecību un tirdzniecību Piebalgā, līdzīgi kā grāfu Šeremetjevu dzimtai piederošajā Ivanovas ciemā, veicināja salīdzinoši labvēlīgāka muižnieku attieksme pret zemniekiem. Tiek atzīts, ka Piebalgas audēji jau 19. gadsimtā aizsāka racionālu darba organizāciju, apskatītas industrializācijas izraisītās pārmaiņas, kad, nodibinoties fabrikām, piebaldzēni tur mainījuši linus pret dzijām, vēlāk tās iegādājoties, uzsvērta amatnieku darba kvalitāte, atzinīgi novērtēti prasmīgie kalēji un konstatēts, ka arī Piebalgā turīgākie izmantoja "svešu darba spēku", piebilstot, ka "šķiru diferenciāciju un ražošanas procesu attīstību" paredzēts turpināt pētīt kādā "plašākā ekspedīcijā".[172]

Apjomīgs satura variants iekļauts nepublicētajā rakstā "Etnogrāfu darbs 1949. gadā", kurā autore konstatē, ka Ziemeļlatgalē 19. gadsimta otrajā pusē apmetušās vairākas Piebalgas amatnieku ģimenes, "kurām savā dzimtajā novadā amatnieku pārprodukcijas un fabriku ražošanas attīstības dēļ grūti bija nopelnīt iztiku", tur ieviesdamas attīstītāku ratiņu gatavošanu.[173] Ekspedīcijā iegūtās ziņas papildina vēsturiskā atkāpe par Piebalgas tirdzniecības un amatniecības attīstības aizsākumu 18. gadsimtā, ko veicinājusi gan leidas kārtība, "t. i., klaušu atlīdzinājums naudā vai graudā", gan abu Piebalgas muižu nonākšana ģenerālfeldmaršala Borisa Šeremetjeva[174] (1652–1719) īpašumā, kas pretstatā muižas pārvaldniekam zviedru laikā un vācu muižniekiem bijis labvēlīgāks pret zemnieku tirgošanās tiesībām, gan nelielā zeme un lielās dzimtas.[175] Zemzare atzīst, ka Piebalgas amatniecības attīstībā nozīmīgi bija ciešie sakari ar lielākiem centriem, izsacīdama pieņēmumu, ka Rīgā noskatītais varēja pamudināt piebaldzēnus izgatavot ratiņus[176] un ka pirmos ratiņus izdrāza, nevis virpoja.[177] 19. gadsimta otrajā pusē, attīstoties rūpnieciskajai ražošanai, daļa amatnieku pārcēlās uz Ziemeļlatgali, tur ieviešot vērpjamos ratiņus, ko sākumā spēja "iegādāties tikai turīgākās saimnieces".[178] Apskatot vērpjamo ratiņu gatavošanas vēsturi, izmantoti dažādi avoti:

172 [Daina Zemzare]. 1947. gada etnogrāfiskās ekspedīcijas ieguvumi, [b. g.]. LNB RXA143–199, 257. lp.

173 [Daina Zemzare]. Etnogrāfu darbs 1949. gadā, [b. g.]. LNB RXA143–52, 33. lp.

174 1711. gadā Krievijas cars Pēteris I Vecpiebalgas un Jaunpiebalgas muižas piešķīra ģenerālfeldmaršalam Borisam Šeremetjevam, kura mantiniekiem tā piederēja nākamos divsimt gadus. Skat. Stryk 1885, 294.

175 [Daina Zemzare]. Etnogrāfu darbs 1949. gadā, [b. g.]. LNB RXA143–52, 33. lp. Vēsturiskajai atkāpei izmantots vēsturnieka Jura Vīgraba (1881–1958) darbs "Vidzemes tiesiskais stāvoklis XVIII gadusimteņa pirmajā pusē" 2. sēj. (1930).

176 [Daina Zemzare]. Etnogrāfu darbs 1949. gadā, [b. g.]. LNB RXA143–52, 33. lp.

177 Ibidem, 34. lp.

178 Ibidem, 34.–35. lp.

Latvju dainas, Georga Manceļa (1593–1654) un Johana Langija (1615–1690?) vārdnīcas.[179] Rakstā Zemzare pievēršas arī Augstāru saiešanas nama meistardarbu darinātājiem – Jaunpiebalgas kalējiem Boļu Pieteram un Atim, krāšņi aprakstīdama durvju rokturī atveidoto cilvēka tēlu: "Figūra pilna dzīvības, bez svinīgas, sastingušas nopietnības, kā to varētu gaidīt šādā vietā. Asprātīgs ir jau pats figūras novietojums sēdus pozā."[180] Melnraksta noslēgumā ir uzsvērts, ka pilnīgāks pārskats par ekspedīcijās iegūto tiks publicēts Etnogrāfisko materiālu krājumā.[181]

Piebalgas amatniecībai daudz vietas atvēlēts arī, visticamāk, 1950. gadā tapušā melnrakstā par Latvijas etnogrāfiju. Tajā jaušams nepārprotams tā tapšanas laikam raksturīgs, kaut droši vien ne pilnīgi aplams akcents, uzsverot, ka Piebalgas audēju un ratiņu dreijātāju un "izvadātāju" darbības attīstību "tālu ārpus latviešu apdzīvotajiem rajoniem" īpaši veicinājuši "sakari ar krievu pilsētām un amatniekiem",[182] piemēram, uzlabojot ratiņus ar no krievu audējiem aizgūto gaņilku (no kr. *ганилка*), kuru, lietojot atspoli, aizstāj siksniņa, un Piebalgas horizontālos ratiņus darinot pēc krievu parauga.[183] Audēju darbības sākumi tiek meklēti 15. gadsimtā, kad starp Rīgas audējiem minēts Piebalga uzvārds,[184] bet Piebalgas kokapstrādāšanas prasmes turpinājumu Zemzare saskatīja "amatnieku dzimtu pēcteču" Ziemeļlatgales kolhozu galdnieku darbībā.[185]

Citā uzmetumā iezīmēti Piebalgas amatnieku ceļi 19. gadsimtā, kad, galvenokārt tirgojoties ar audumiem, viņi devās uz Rēveli (Tallinu), Ostrovu, Pēterburgu, Pleskavu un Viļņu.[186] Autore paredzēja, ka "attēli un zīmējumi ilustrēs darba procesu un izstrādājumu veidus", kā arī ekspedīcijās savākto materiālu, to papildinot ar muzeju krājumu priekšmetu fotogrāfijām,[187] kas liecina par nopietna zinātniska izdevuma gatavošanu.

Starp Zemzares Piebalgas uzmetumiem un izrakstiem ir nedatēta lapiņa, acīmredzot apsverot etnogrāfijas krājumam domātās ilustrācijas. Piebalgai paredzēti 52 zīmējumi, turpat līdzās teksts "16 Strazdiņa zīm[ējumi] no Piebalgas –

179 [Daina Zemzare]. Etnogrāfu darbs 1949. gadā, [b. g.]. LNB RXA143–52, 34. lp.

180 Ibidem, 37.–38. lp.

181 Ibidem, 43. lp.

182 [Daina Zemzare. Melnraksts rakstam par Latvijas etnogrāfiju, b. g.]. LNB RXA143–199, 264. lp.

183 Ibidem.

184 Ibidem.

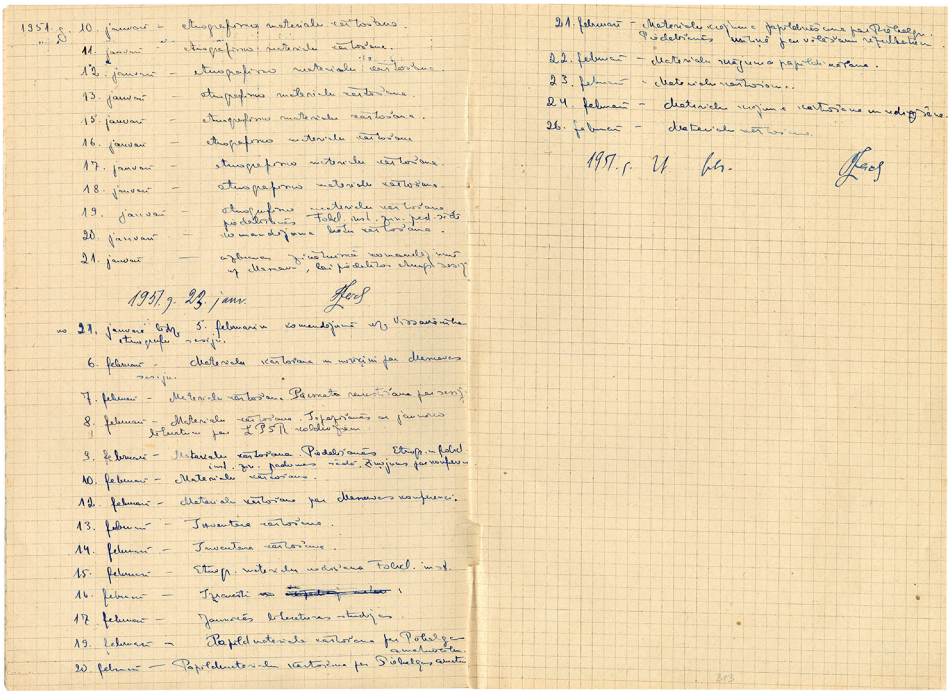
185 Ibidem, 265. lp.

186 [Daina Zemzare. Uzmetums rakstam par amatniecību, b. g.]. LNB RXA143–199, 278. lp.

187 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g.]. LNB RXA143–199, 236. lp.

5,3 aut[ora] l[oksnes]".[188] Laikam gan tie bija mākslinieka jau aprakstītie Jaunpiebalgas etnogrāfiskie zīmējumi, kuru daļa saglabājusies LU HZF Latvijas vēstures institūta EMK, bet kuru izmantošanu ilustrācijām, visiespējamāk, bija jāatmet pēc viņa notiesāšanas.

Darbu ar Piebalgas monogrāfiju Zemzare turpināja līdz pēdējām darba dienām 1951. gada februārī[189] (5. att.). Droši vien zinātnieces saraustītajā ikdienā līdz atlaišanai grāmata palika nepabeigta. Neviens no VMKI gatavotajiem etnogrāfiskajiem izdevumiem netika izdots.

5. att. Pēdējie ieraksti "LZA Vēstures un materiālās kultūras institūta vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares darba žurnālā". 1951. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums. LNB RXA143–193, 312. lp. o. p. – 313. lp.

Fig. 5. Last records in the "Work journal of Daina Zemzare, senior research associate of the Institute of History and Material Culture, Latvian Academy of Sciences". 1951. Collection of Rare Books and Manuscripts, National Library of Latvia. LNB RXA143–193, f. 312 verso – 313.

188 [Daina Zemzare. Piezīmes par ilustratīvo materiālu rakstiem par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.]. LNB RXA143–199, 132. lp.

189 LNB RXA143–193, 312. lp. o. p.–313. lp.

Secinājumi

Pirmās pēckara etnogrāfiskās ekspedīcijas, ko 1946. gada rudenī Cēsu apriņķa Straupē un Jaunpiebalgā veica Vēstures un materiālās kultūras institūta etnogrāfe Daina Zemzare ar vīru, vēsturnieku Jāni Zemzari un mākslinieku, jaunpiebaldzēnu Jēkabu Strazdiņu, savā darbā balstījās Latvijas valstiskās neatkarības laikā iegūtās zināšanās, vēl nepārņemot padomju etnogrāfijas ideoloģiskās nostādnes.

Jēkaba Strazdiņa 16 Jaunpiebalgas etnogrāfiskie zīmējumi, kas tika darināti 1947. gadā, bija domāti kā ilustrācijas Zemzares aprakstam par Piebalgas amatniecību. Mākslinieka dotie zīmējumu, galvenokārt "kluso dabu" apraksti, kas ietver priekšmetu izcelsmi un funkciju, tos padara vēsturiski vērtīgus. Zīmējumi, no kuriem daļa atrodas LU HZF Latvijas vēstures institūta EMK, ir būtisks Jaunpiebalgā dzimušā mākslinieka veikums, kurš savos darbos attēloja zemnieku sūro darbu un dzīvi un kura radošo darbību 1949. gadā aprāva notiesāšana "par pretpadomju darbību".

Dainas Zemzares zinātniskie pētījumi LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūtā (1946–1951) – monogrāfija par Frici Brīvzemnieku un Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrību un apraksts par Piebalgas amatniecību etnogrāfisko rakstu krājumam, kā arī raksti par pirmajām pēckara etnogrāfiskajām ekspedīcijām, izņemot par 1947. gadu, palika nepublicēti, pat ja tika pabeigti.

Zemzares pieraksti un uzmetumi Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā sniedz nopietnu priekšstatu par viņas īslaicīgo veikumu etnogrāfijā, kas būtu studējams, lai saprastu, cik pamatots ir vēsturnieka, īsu laiku pastāvējušā Vēstures un materiālās kultūras institūta Materiālās kultūras sektora vadītāja Teodora Zeida apgalvojums par viņas nepublicēto pētījumu lietderīgumu citiem zinātniekiem.

SAĪSINĀJUMI / ABBREVIATIONS

EMK – Etnogrāfisko materiālu krātuve
HZF – Humanitāro zinātņu fakultāte
LNB – Latvijas Nacionālā bibliotēka
LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
LU – Latvijas Universitāte
LVU – Latvijas Valsts universitāte
PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

u. l. – uzraudzības lieta
VMKI – Vēstures un materiālās kultūras institūts
ZA – Zinātņu akadēmija

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Archive Sources

Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga, LNA-LVA

LNA-LVA, 2371–1–3: Atskaite par ZA Vēstures [un materiālās kultūras] institūta zinātnisko darbu 1946. gadā, 3.–4. lp.; ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta materiālās kultūras sektora 1946. gada II pusgada darba pārskats, 15. lp.; VMKI Etnogrāfijas nodaļas vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares atskaite par 1946. gada darbu, 04.01.1946., 17. lp.

LNA-LVA, 2371–1–4: ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta direktora vietnieka Marģera Stepermaņa vēstule LVU rektorātam, 15.08.1946., 5. lp. o. p.; VMKI direktora vietnieka Marģera Stepermaņa lūgums Latvijas PSR mākslinieku savienības arodbiedrībai, 10.10.1946., 25. lp.; Dainas Zemzares ziņojums VMKI direktoram Kārlim Strazdiņam, 18.10.1946., 26. lp.

LNA-LVA, 2371–1–8: VMKI 1947. gada darbības pārskats, 13. lp.; VMKI darba atskaite par 1947. gada otro pusgadu, 55. lp.

LNA-LVA, 2371–1–11: VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats, 10. lp.; VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats, 14. lp.–14. lp. o. p.

LNA-LVA, 2371–1–24: VMKI 1948. gada darbības pārskats, 5., 13. lp.; VMKI zinātniskā sekretāra Aleksandra Drīzuļa pārskats par VMKI 1948. gada darbību, 26. lp.

LNA-LVA, 2371–1–44: VMKI atskaite par darbību 1949. gadā, 24. lp.

LNA-LVA, 2371–1–74: VMKI pārskats par 1950. gada darbību, 10. lp.

LNA-LVA, 2371–1–103: LPSR ZA Vēstures institūta pārskats par 1951. gada darbību.

LNA-LVA, 1986–1–28983: Jēkaba Strazdiņa pratināšanas protokoli, 14.03.1949., 74.–75. lp.; 16.03.1949., 84. lp. o. p.–85. lp.; Kārļa Rusova pratināšanas protokols, 08.11.1948., 219. lp.; PSRS Valsts drošības ministrijas Sevišķās apspriedes spriedums, 27.09.1949., 323.–324. lp.

LNA-LVA, 1986–1–28983 u. l.: Jaunpiebalgas pagasta izpildu komitejas 625. apliecība, 08.04.1949., 260. lp.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Rīga, LNB RXA

LNB RXA143–7: Daina Zemzare. Jaunpiebalgas pagasta Austaru Saiešanas kambara durvju apkalumi, 1.–8. lp.

LNB RXA143–52: [Daina Zemzare. Melnraksts par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.], 13.–16. lp.; [Daina Zemzare. Pārskats par VMKI etnogrāfiskajām ekspedīcijām, 1950], 29. lp.; [Daina Zemzare]. Etnogrāfu darbs 1949. gadā, [b. g.], 33.–35.,

37.–38., 43. lp.; [Daina Zemzare. Piezīmes par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.], 124.–125. lp.

LNB RXA143–53: Jēkabs Strazdiņš. Jaunpiebalga. Zīmējumu apraksti, 10.03.1948., 183.–184a. lp., fotouzņēmums – kadrs no filmas "Vēveri atkal sēžas stellēs", 167. lp.

LNB RXA143–193: LPSR ZA Konfliktu komisijas lēmums, 29.03.1950., 82. lp.; LPSR ZA prezidija lēmums, 08.12.1949., 83. lp.; ZA prezidenta Paula Lejiņa 50. pavēle, 15.02.1951. Noraksts no izraksta, 89. lp.; [Daina Zemzare. Piezīmes par etnogrāfiskajās ekspedīcijas iegūtajiem materiāliem, b. g.], 109. lp.; Dainas Zemzares komandējuma izdevumu norēķins, 11.07.1950, 119. lp.; [VMKI pārskats par iecerēto izdevumu "Materiāli par Latvijas etnogrāfiju", 1949 (?)], 123. lp.; Zelma Birzniece. Ziņojums par padarīto laikā no š. g. 1. aprīļa līdz 30. jūnijam. 1950. g. jūnijs, 145. lp.; VMKI vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares darba žurnāls. 1948–1951, 298.–313. lp.; [Daina Zemzare. Etnogrāfiskās ekspedīcijas, 1949 (?)], 268. lp.; Etnogrāfijas un Folkloras institūta [darba] plāns 1951.–1955. gadam, 350.–351. lp.

LNB RXA143–199: [Daina Zemzare. Pārskats par VMKI etnogrāfu ekspedīcijas Piebalgā nostrādātajām dienām, 1950], 15. lp.; Zelma Birzniece. Ekspedīcija pa Piebalgu, [1950], 108.–109. lp.; Zelma Birzniece. Ekspedīcija pa Piebalgu, [1950], 115.–116. lp.; [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g., 1950], 211.–213., 221.–223., 231.–232., 235.–236. lp.; [Daina Zemzare]. 1947. gada etnogrāfiskās ekspedīcijas ieguvumi, [b. g.], 257. lp.; [Daina Zemzare. Melnraksts rakstam par Latvijas etnogrāfiju, b. g.], 264.–265. lp.; [Daina Zemzare. Uzmetums rakstam par amatniecību, b. g.], 278. lp.; [Daina Zemzare]. VMKI Materiālās kultūras sektora Etnogrāfijas nodaļas darba plāns 1947. gada vasarā, [b. g.], 353. lp.

LNB RXA143–201: [Daina Zemzare. Jaunpiebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas pieraksti, 1946], 42.–75., 236.–249., 251.–262. lp.

LNB RXA143–345: Vēstures un materiālās kultūras institūta darbinieki, 1949 (?), 1. lp.

Literatūra / Secondary Sources

Cimermanis, Saulvedis (1996). Latvijas vēstures institūta etnogrāfijas nodaļas arhīva saturs, nozīme un nākotnes iespējas. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A daļa, 50, 3, 66.–72. lpp.

Ērglis, Andris (2014). Folkloras vākumi Jaunpiebalgā. *No Viņķu kalna līdz Skrāģu krogam*. Sast. Vēsma Johansone. Rēzekne: Latgales Druka, 123.–180. lpp.

Johansone Vēsma, sast. (2014). *No Viņķu kalna līdz Skrāģu krogam*. Rēzekne: Latgales Druka.

Johansone, Vēsma (2018). Amatniecības attīstība Jaunpiebalgā. *Māras zīmē ierakstīti*. Sast. Vēsma Johansone. Rēzekne: Latgales Druka, 17.–214. lpp.

Kalnačs, Jānis (2020). *Jēkabs Strazdiņš*. Rīga: Neputns.

Krastiņa, Anna (1963). Zemnieku uzturs Vidzemē. 19. gs. otrā puse – 20. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 5, 229.–246. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1924). Jaunpiebalga. *Latvis*. 08.08., 4. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1925a). Etnogrāfiskas druskas no Jaunpiebalgas. *Latvijas Saule*, 28/30, 315.–317. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1925b). Vieteņi I. *Latvijas Saule*, 35, 378. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1926). Etnogrāfiskas druskas no Jaunpiebalgas. *Latvijas Saule*, 42, 462.–463. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1927). Zīmējumu apraksts. *Latvijas Saule*, 55/56, 621.–622. lpp.; zīmējumi 606.–607. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1929a). Kā senāk uzglabāja mirušos. *Latvijas Saule*, 82/84, 913. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1929b). Zīmējumu apraksts. *Latvijas Saule*, 77/78, 855. lpp., zīmējums 859. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1929c). Zīmējumu apraksts: Saimniecības rīki. *Latvijas Saule*, 79/81, 881. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1929d). Zīmējumu apraksts: Tupinu dobes-bedres. *Latvijas Saule*, 79/81, 882. lpp., zīmējumi 862.–863. lpp.

Stryk, Leonhard von (1885). *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands*. T. 2. Der lettische District. Dresden: Chr. Teich.

Vīksne, Rudīte; Kangeris, Kārlis, sast. (1999). *No NKVD līdz KGB: politiskās prāvas Latvijā, 1940–1986*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta apgāds.

Zeids, Teodors (1949). Par vēstures un materiālās kulturas institūta zinātniskajām ekspedīcijām un archeoloģiskajiem izrakumiem 1948. gada vasarā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1, 163.–164. lpp.

Zeids, Teodors (2011). [Bez nosaukuma]. *Daina Zemzare atmiņās un dvēselē*. Sast. Zinta Zemzare un Jānis Zemzaris. [Rīga]: Zinta Zemzare, 9.–11. lpp.

Zemzare, Daina (1948). Etnogrāfisko ekspedīciju ieguvumi 1947. gadā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 12, 111.–124. lpp.

JĒKABS STRAZDIŅŠ' JAUNPIEBALGA ETHNOGRAPHIC DRAWINGS AND DAINA ZEMZARE'S TREATISE ON PIEBALGA CRAFTSMANSHIP: AN EPISODE OF LATVIAN ETHNOGRAPHY AFTER THE SECOND WORLD WAR

Jānis Kalnačs

The discovery that ethnographic drawings by Jēkabs Strazdiņš from 1947 are preserved in the University of Latvia Institute of Latvian History Repository of Ethnographic Materials inspired to explore their provenance. Together with a wide range of other materials on ethnographic expeditions to Piebalga area after the Second World War, information about these drawings was found in the Collection of Rare Books and Manuscripts at the National Library of Latvia. These sources there belong to the collection of Daina Zemzare who headed the Ethnographic Group of the Institute of History and Material Culture at the Latvian SSR Academy of Sciences in 1946–1951. The Jaunpiebalga-born artist Strazdiņš, whose career was interrupted by Soviet repressions in 1949, undoubtedly created these sepia drawings as illustrations for Zemzare's research work on Piebalga craftsmanship. Initially planned as a contribution to a collection of ethnographic studies, her manuscript was prepared to become a monograph about Piebalga; however, it remained unpublished. This episode offers a stark insight into the state of the humanities under the Soviet rule.

Keywords: Daina Zemzare, Jēkabs Strazdiņš, ethnographic drawings, Institute of History and Material Culture at the Latvian SSR Academy of Sciences, Piebalga craftsmanship, history of science

Summary

The Repository of Ethnographic Material of the Institute of Latvian History, University of Latvia, holds a series of drawings (7 originals and 8 photographic reproductions) by artist Jēkabs Strazdiņš (1905–1958) from 1947. Uncertainty of their provenance inspired to explore their origin. The research is based on documents from the collection of Daina Zemzare (1911–1971) at the National Library of Latvia Department of Rare Books of Manuscripts. Zemzare, a Baltic philologist by education, was the leader of the Ethnography Section at the Latvian SSR Academy of Sciences Institute of History and Material Culture (1946–1951). Her collection contains a wide range of materials on post-war expeditions to Piebalga, including Strazdiņš' drawings.

It has been commonly believed that the first post-war ethnographic expedition in Latvia was organised in 1947 to Ilūkste. However, Zemzare had conducted several expeditions in the Cēsis district already in the autumn of 1946. In September, a field trip

was organised to Piebalga, a well-known centre of crafts that was especially famous for its 19th-century production of fabrics and spinning wheels. Zemzare carried out this research expedition together with Strazdiņš, assistant professor of the Latvian Academy of Art and Faculty of Philology at the Latvian State University. Already in 1928, the art student Strazdiņš had joined an expedition to document ethnographic monuments to several parishes of Cēsis district. Almost twenty years later, he presumably was pleased to participate in an ethnographic field trip to his native parish. The expedition was mainly based on the expertise accumulated in the independent Latvia, not on the Soviet concept of ethnography. The results of the fieldwork remained unpublished. Investigation of Piebalga craftsmanship was continued in the following years, also considering changes after the enforced organisation of collective farms.

The main site of the first Piebalga expedition was Kalna Ormaņi farm where Strazdiņš' wife Anna had been born, but information and objects were collected from neighbouring farms whose inhabitants were afraid of strangers in unsafe postwar time. 16 sepia drawings by Strazdiņš, most often representing abundant still lives with objects produced by local artisans, in Daina Zemzare's collection are supplemented with his comments on the origin and function of objects, thus adding to the historical value of these images from the heritage of this Jaunpiebalga-born artist who used to depict the hard labour of rural farmers. Presumably, these drawings were intended for Zemzare's manuscript on Piebalga craftsmanship, which she elaborated combining fieldwork materials with information obtained from historical sources and published studies.

In 1949, Jēkabs Strazdiņš and his wife Anna Strazdiņa were sentenced to imprisonment for "anti-Soviet activities". The fate of Anna's sisters Herta and Olga was similar whereas their parents and Olga's son were deported to Siberia in March 1949 as collective farming was enforced to Latvian rural communities. These events obviously prevented the abovementioned drawings from being used as illustrations for Zemzare's study. Initially it was intended as an article in a collection of ethnographic papers, but later it was prepared as a monograph on Piebalga.

Ethnographers at the Institute of History and Material Culture worked on several expedition-based publications but none of them was released. Eventually, Zemzare changed her field of research to linguistics, but her notes and drafts provide insight into her substantial though short-term contribution to ethnography. These sources merit exploration in order to evaluate the importance of her work and specify the relevance of historian Teodors Zeids' statement about later use of her manuscripts by other researchers.

This episode in the history of ethnography poignantly characterises the state of the humanities in Soviet-occupied Latvia in the early years after the Second World War.

Iesniegts / Submitted 02.10.2025.

© 2026 Jānis Kalnačs, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)